



<https://doi.org/10.30563/turklad.1787761>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by



programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 20.09.2025
Kabul Tarihi / Accepted date	: 01.12.2025
Yayın Tarihi / Date published	: 20.12.2025

Atıf / Citation

Ospanova, G. (2025). Abiş Kekilbayev'in Şıngıraw "Dipsiz Derinlik" Adlı Uzun Hikâyesinde Kavram Alanları Açısından Deyimler. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRK LAD)*. 9. Cilt, 2. Sayı, 333-355.

ABİŞ KEKİLBAYEV'İN ŞIDIRAW "DİPSİZ DERİNLİK" ADLI UZUN HİKÂYESİNDE KAVRAM ALANLARI AÇISINDAN DEYİMLER

Idioms in Abish Kekilbayev's novella Shyngyraw "Bottomless Depth" from the perspective of conceptual domains

GULMİRA OSPANOVA*

Öz

Modern Kazak edebiyatının usta kalemlerinden Abiş Kekilbayev, Kazak Türkçesinin tüm incelikleri ile zenginliklerini eserlerine başarıyla yansıtan bir yazar ve şairdir. *Şıngıraw* "Dipsiz Derinlik" adlı uzun hikâyesi, merkezî kişinin ruhsal durumu ele alınarak derin psikolojik ve felsefi tahlillerin yapıldığı ve okuru yaşam üzerine tefekküre sevk eden en önemli eserlerinden biridir.

Çalışmamızda, yazar ve eseri hakkında kısa bilgiler verildikten sonra, eserde geçen deyimler üzerinde durulmuştur. Dil ve anlatım tekniği bakımından oldukça başarılı olan uzun hikâyede, çok sayıda deyimlerin kullanıldığı belirlenmiştir. Eserde yer alan ve deyim özelliği gösteren ifadelerin deyim olup olmadığı konusunda, *Qazaq Tiliniñ Frazologiyalıq Sözdigi* "Kazak Dilinin Deyimler Sözlüğü" ile *Mağınalas Frazologizmder Sözdigi* "Anlam Bakımından Deyimler Sözlüğü" esas alınmıştır. Bazı deyimleri çağrıştıran ifadelerin ise yazara özgü ve kalıp dışındaki kullanımlar olduğu tespit edilmiştir. Örnekleme oluşturan ifadeler, kavram alanları bakımından sınıflandırılarak ele alınmış ve alfabetik sıraya göre verilmiştir.

Bu çalışmada, bir dilin söz varlığının önemli bir katmanı olan deyimler açısından Kazak Türkçesinin incelikleri göz önüne serilmiş ve yazarın diğer eserlerinde de yer alan dil özellikleriyle ilgili yapılacak kapsamlı çalışmalara katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abiş Kekilbayev, Kazak uzun hikâyesi, Kazakça deyimler

* Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Sivas / TÜRKİYE. El-mek: gospanova@cumhuriyet.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5092-0217>

Abstract

Abish Kekilbayev, one of the foremost figures of modern Kazakh literature, is a writer and poet who skillfully conveys the nuances and richness of the Kazakh language in his works. His novella *Shyngyraw* “Bottomless Depth” is among his most significant writings, offering profound psychological analyses of the protagonist’s inner state and prompting readers to contemplate the meaning of life.

In this study, after providing brief information about the author and his work, the focus is placed on the idiomatic expressions found in the novella. The work, highly accomplished in terms of both language and narrative technique, contains a considerable number of idioms. To assess whether these expressions qualify as idioms, two major sources were consulted: *Qazaq Tiliniñ Frazelogiyalıq Sözdigi* “Dictionary of Kazakh Idioms” and *Mağınalas Frazelogizmder Sözdigi* “Dictionary of Idioms by Meaning”. Certain expressions resembling idioms, however, were found to be unique to the author and employed beyond conventional idiomatic patterns.

The expressions selected as the sample were classified according to conceptual domains and subsequently arranged in alphabetical order. This study aims to highlight the subtleties of the Kazakh language through its idiomatic expressions -an essential layer of any language’s lexicon- and to contribute to future comprehensive research on the linguistic features present in the author’s other works.

Keywords: Abish Kekilbayev, Kazakh novella, Kazakh idioms

1. Giriş

Bir dilin ne ölçüde gelişmiş ve işlek olduğunu ortaya koyan göstergeler arasında, o dilin söz varlığının çok önemli katmanlarından biri olan deyimler de bulunmaktadır. Bu sebeple dilde ne kadar çok deyim varsa dilin o kadar zengin olduğunu söylemek mümkündür.

Şimdiye kadar deyimlerin birçok tanımı yapılmıştır. Korkmaz (1996: 35), deyimi “gerçek anlamdan farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeği” şeklinde tanımlamıştır. Aksoy (1993: 52), “Bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce” olarak tanımlamıştır. Yurtbaşı (2012: Önsöz) ise, “anlatıma akıcılık, çekicilik katan, çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan, genellikle de birden çok sözcüklü dil ögesi, kalıplaşmış sözcük topluluğu” biçiminde tanımını yaptığı deyimleri kavram alanlarına göre sınıflandırmıştır.

Kazak Türkçesinde *frazelogizm*, *frazelogiyalıq tirkes* veya *turaqtı söz tirkesi* adlandırmalarıyla bilinen deyimler, Kazak dil biliminin bir çalışma alanı olarak ilk defa 1940’lı yıllarda Kenesbayev’in çalışmalarıyla ele alınmaya başlamıştır. Kenesbayev, Kazak dil biliminde deyim biliminin temelini atmıştır. Uzun yıllar yaptığı araştırmalar sonucunda 1977 yılında *Qazaq Tiliniñ Frazelogiyalıq Sözdigi* “Kazak Dilinin Deyimler Sözlüğü” adlı önemli çalışması yayımlanmıştır. Sözlüğün *Qazaq Tilindegi Frazelogizmder Tuwralı* “Kazak Dilindeki Deyimler Hakkında” adlı bölümünde, Kazak Türkçesindeki deyimlerle ilgili birçok teorik mesele ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Burada, deyim biliminin ayrı bir alan olduğu, deyimlerin atasözleriyle olan ilişkisi, deyimlerin türleri, özellikleri, ses uyumu, deyimlerde eş anlamlılık vd. hususlara yer verilmiştir. Deyim bilimi konusundaki ikinci çalışma, 1988 yılında Kojahmetova, Jaysakova ve Kojahmetova tarafından yapılan, 2300’den fazla deyim yer aldığı *Qazaqşa-Orısşa Frazelogiyalıq Sözdik, Kazahsko-Russkiy Frazelogiçeskiy Slovar* “Kazakça-Rusça Deyimler Sözlüğü”dür. Çalışmada, Kazak millî kimlik yapısına vurgu yapan, hem edebî eserlerde hem de günlük konuşmada sıkça başvurulan deyimler Rusça deyimlerle karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. 1989 yılında Kopilenko ile Balakayev’in başkanlığında hazırlanan *Russko-Kazahskiy Frazelogiçeskiy Slovar* “Rusça-Kazakça Deyimler Sözlüğü”nde 4200’den fazla söz

öbeği yer almıştır. Smagulova tarafından 1998 yılında yayımlanan *Mağınalas Frazeologizmderdıñ Ulttıq-Mâdeniy Aspektileri* "Kavramsal Olarak Deyimlerin Millî ve Kültürel Boyutu" ve *Mağınalas Frazeologizmder Sözdigi* "Kavramsal Açından Deyimler Sözlüğü" adlı çalışmaları, deyimleri kavram alanları açısından ele alan ilk çalışmalardır (Kaliyev Bolganbayev, 2006: 218-220).

Deyimlerin dilbilimi ve halkbilimi araştırmaları, incelemeleri açısından önemli özellikler taşıdığı bilinmektedir. Nitekim deyimlerin oluşumunda olduğu kadar kullanım alanı içinde de halkbilimi önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada ise Abiş Kekilbayev'in *Şıñıraw* "Dipsiz Derinlik" adlı eserinde geçen örnek deyimler kavram alanları açısından değerlendirilecektir.

2. Abiş Kekilbayev'in Edebî Kişiliği

Abiş Kekilbayev¹, modern Kazak edebiyatının en güçlü temsilcilerinden biridir. Hem Sovyet Edebiyatı Döneminde hem de Bağımsızlık Dönemi Kazak Edebiyatında çok önemli eserleriyle tanınmıştır.

6 Aralık 1939 yılında Mangıstav eyaleti (eski Guryev), Mangıstav ilçesi, Ondı köyünün Mirzayır mezrasında dünyaya gelmiştir. 1947 yılında ilkokula başlayıp 1957 yılında lise eğitimini tamamlamıştır. Aynı yıl Kazak Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesini kazanmıştır. Son sınıf öğrencisiyken "Kazak Edebiyatı" gazetesinde çalışmış, 1962-1965 yılları arasında *Leninşil Jas* "Leninci Genç" gazetesinde bölüm şefliği görevini yapmıştır. 1965-1968 yıllarında Kazakistan SSC Kültür Bakanlığında, 1968-1970 yılları arasında Sovyet ordusunda askerlik görevini yapmıştır. 1970-1975 yıllarında "Kazakfilm" film stüdyosunda baş editör, 1975-1984 yıllarında Kazakistan SSC Komünist Partisi Merkez Komitesi Kültür Bölümünde yönetici, 1984-1986 yıllarında Kazakistan SSC Kültür Bakanı Yardımcısı, 1986-1988 yıllarında Kazakistan Yazarlar Birliği Yönetim Kurulunda ikinci sekreter, 1989-1990 yıllarında Kazakistan Tarihî ve Kültürel Eserleri Koruma Komitesi Başkanı, 1990 yılında Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesinde bölüm şefi görevlerinde bulunmuştur. 1991 yılında Kazakistan Cumhuriyeti Yüksek Konseyinin Kültür, Dil ve Uluslararası İlişkileri Geliştirme Komitesi Başkanı, 1992-1993 yıllarında "Egemen Kazakistan" gazetesinin baş editörü, 1993-1995 yıllarında Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Baş Danışmanı, 1994-1995 yıllarında Kazakistan Cumhuriyeti Yüksek Konsey Başkanı, 1996-2002 yıllarında Kazakistan Devlet Sekreteri görevlerini yerine getirmiştir. 2002 yılından itibaren Kazakistan Cumhuriyeti Parlamentosunun senatörü görevini üstlenmiş, milletvekili olarak seçilmiştir. İlk şiir kitabı *Altın Şuwaq* "Altın Şule" 1962 yılında yayımlanan Kekilbayev, köy hayatını anlattığı uzun ve kısa hikâyelerden oluşan *Dala Balladaları* "Bozkır Baladları" adlı eseriyle başarılı bir yazar olarak tanınmıştır. 1974 yılında eleştiri makalelerinden oluşan eseri *Däwirmen Betpe-Bet* "Devirle Yüz Yüze", 1982 yılında roman ve uzun hikâyelerden oluşan eseri *Şıñıraw* "Dipsiz Derinlik", 1999 yılında ise eserleri 12 cilt hâlinde yayımlanmıştır. Pek çok önemli esere imza atan usta yazarın *Ürker* "Ülker" (1981) ve *Yeley-Alay* "Şafak Vakti" (1984) romanları, Kazak edebiyatına kazandırılan büyük başarı olarak değerlendirilmiş ve Kazakistan Devlet Ödülüne layık görülmüştür. 11 Aralık 2015 yılında Astana şehrinde vefat etmiştir (<https://adebiportal.kz/kz/authors/view/3352>).

Tanınmış Kazak yazar Didar Amantay'ın dediği gibi "Kekilbayev, *Añızdın Aqırı* ve *Şıñıraw* adlı iki şaheseri ortaya koyan bir söz virtüözüdür." (Amantay, 2015).

3. *Şıñıraw* "Dipsiz Derinlik" Uzun Hikâyesi

Şıñıraw "Dipsiz Derinlik" adlı uzun hikâye, yazarın 1971 yılında kaleme aldığı eseridir. Eserin ana teması, insanın şan şöhrete olan düşkünlüğü ve kendi hırsının kurbanı olmasıdır. Yensep adlı merkezî kişinin çeşitli durumlardaki ruh hâli anlatılmak suretiyle eserde derin

¹ Yazarın hayatı ve edebî kişiliği ile ilgili daha geniş bilgi için bk. İbragim, D. (2010). Modern Kazak Edebiyatının Temsilcisi Abiş Kekilbayev'in Hayatı ve Eserleri Üzerine. *Turkish Studies*, 5/2, 1121-1145.

psikolojik ve felsefi çözümlemelere gidilmiştir. Yensep'in kuyu kazarken hayatını sorgulayışı, insan yaşamı üzerine derin düşüncelere dalışı, sorularına cevap arayışı ve ruhsal durumu ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Böylece yazar, okuyucuyu da âdeta kendi gönlünün ve düşüncesinin dipsiz derinliğine seyahat etmeye davet eder.

Kazak Türkçesinde *şınırav*, '1. Kumlu, yarı çöl olan bölgelerde 100 metre derinliğe kadar kazılan kuyu; çok derin yer. 2. *mec.* Acı hayat, zor günler. 3. Hapishane, cezaevi, zindan. 4. *mec.* Çok uzak, ulaşılamayan yer. 5. *mec.* Yüce, erişilmez ülkü.' (QÄTS-15, 2011: 580) gibi çok anlamı olan bir sözcüktür. Asıl konunun kuyuculuk olmasının yanı sıra yazar, Yensep'in kazdığı kuyunun derin ve meçhul oluşu gibi insanın iç âleminin sınırsızlığına da vurgu yapmıştır.

Eser, kuyuculuk mesleğinin zorluğu ve önemi, meşakkatli çalışma hayatı ve ekmeğini taştan çıkararak insanlar üzerine kurgulanmıştır. Dere, nehir, gölden yoksun çölde su kaynağını bulabilmek, kazma küreğini nereye saplayacağını tam kestirebilmek ve hem bölge halkına hem de diğer canlılara yaşama sevinci sunan kuyu kazabilmek, her yiğidin harcı değildir. Yaşadığı toprakları, dağlarını taşlarını, bitki örtüsünü çok iyi tanımayı ve doğru değerlendirebilmeyi gerektiren meslektir kuyuculuk. Günümüzde unutulmaya yüz tutan bu meslek, eskiden çok değerliydi. Aylarca süren bir kuyunun kazımı esnasındaki tüm zorluklara ve tehlikelere rağmen, her seferinde canını dişine takarak yerin altına inen kuyucular, bölge halkı arasında büyük saygı görürdü. Ancak kuyucunun iç dünyasında neler olup bittiğini okuyucu, yazarın kaleminden öğrenir: "Kuyucunun tek arkadaşı, korkudur. Onu her taraftan üstüne üstüne gelen nemli duvarlar da ta yukarıda kendine hasret bırakan zerre kadar delik de ayaklarının altında çıyan gibi ısırarak nemli toprak da korkutuyor." (Ş, 1982: 354). Bu ruhsal durumu, uzun yıllardır kuyu kazarak Yensep de her seferinde yaşar.

Eserde olayın geçtiği yer olan *üstirt* yani Ustyurt Platosu, zorlu ve çok geniş bir çöldür. Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın bazı bölgelerini içine alan çok eski jeolojik bir oluşum olan plato, Kazakistan'ın güney batısındaki Mangıstav bölgesini kapsamaktadır. Yazarın "*Jilmiyğan qara sur jazıq.*" (Ş, 1982: 331) (Tamtakır gri bir ova.) şeklinde betimlediği bölge, ne bir otu ne de bir ağacı olan, çıplak dümdüz bir düzlüktür. Kuyuculuk mesleğini yapanlar da bu bölgeye hapsolmuş gibi, yerleşim yerlerinden ve capcanlı köy hayatından uzakta, bir cazibesi olmayan ve kasvetli yaşam sürüyorlardı.

Eser, Yensep'in sıcak yaz günü derin bir kuyu kazmak için bir daha yerin altına inmesiyle başlar. Ancak Yensep, kendi kazdığı kuyuya o gün son bir kez indiğini bilemezdi. Baysal adlı zengin bir adamın bir sene önce kuyu kazma talebinde bulunması üzerine bu işe girişmiştir.

Yensep, orta yaşlı bir kuyucudur. Karısı ve çocukları, kuyu kazarak kazandığı malı mülkü olan, kendi hâlinde bir insandır. Hayatının en güzel ve en mutlu yılları, babası öldükten sonra amcası ile yengesinin evine taşınarak onlarla yaşadığı zamanlardır. Hatırladıkça yüreğinde özlem duyduğu o dönem, ne yazık ki çok kısa sürmüştür. Yensep'in en büyük hayali, bölgede en derin kuyuyu kazarak daha fazla şan şöret sahibi olmak ve hep adından söz ettirmektir. Hayatı, amcası gibi kuyu kazarken ölmesiyle sonlanır. Son kazdığı kuyu ise "Yensep'in kazdığı kuyu" değil, "Yensep'in öldüğü kuyu" olarak tanınır.

İlk kez kuyu kazmak için küreği eline alıp çalıştığı, yumuşacık elleri yara bere içinde kalıp küreği elinde tutamaz hâle geldiği gün genç Yensep, ilk kez hayat üzerine düşünmeye başlar. "Hayat dediğin, annesini emmesin diye bir organla bağlı olduğu demir kazığın etrafında gün boyunca çaresizce dönen deve yavrusu gibi, ne zulümler görsen de ne felaketler yaşasan da canına can katan tatlı hayallerden, hasretini çektiğin ülkülerden yoksun bir şekilde, ne yaparsan yap, ne kadar çırpınırsan çırpın kendi isteğinle gelmediğin, gelince de hiçbir dileğini kabul etmeyen zalim kaderin taştan daracık koynuna boğazından boğulurcasına bağlanmak mıdır?" (Ş, 1982: 348) şeklindeki ve ok gibi zihnine saplanan soru genç gönlünü yerle yeksan eyler, yıkıp geçer. Çukurda küreğine sarılarak uzun uzun düşünür ama cevap bulamaz. Aniden zihninde

beliren bu düşüncesi onu korkutur. Şu anda orta yaşlarda olmasına rağmen, gençken kafasını yoran bu çetrefilli soruya hâlâ cevap bulmuş değil. "Yoksa yaşamak demek, bu şeytanî soruya cevap bulamayıp beyin yormak mı?" (Ş, 1982: 348). Ne olursa olsun bu soruya kesin bir cevap bulamaz. Büyük bir hırsla küreğine sarılır, adını kalıcı yapmak arzusuyla hareket eder.

Hayat üzerine düşüncelerinden biri de şöyledir: "İnsan aldanmayı bilmeseydi kısacık hayatında başından geçirecek talihsizlikler ile sıkıntılara bir gün bile dayanamazdı. Gönlün kalkanı, tesellidir. İnsan hayal ederek yaşarken aldanır, aldanırken de hayatını tamamlar." (Ş, 1982: 349). Yensep, mesleğinin getirdiği tüm zorluklara rağmen çorak topraklarda insanların su kaynağına erişebilmelerini sağlamanın ve önemli bir iş başarmanın verdiği iç rahatlığıyla dört elle sarılır küreğine. Kuyudan toprak dolu kovayı tek başına çekip çıkardığı gün mutluluktan uçar. "İki kolu yorulup kasları gerildikçe dün gözleri nemlendiyse, bugün yüreklenir olmuş." (Ş, 1982: 349). Her defasında kuyu kazmak için çukura inip çıktıkça vazgeçecek olduğu mesleğinden, adını duyurma ve insanlar tarafından gurur okşayıcı sözler duyma isteği de cabasıdır.

Yazar, eserin başkışisi olan Yensep'in şahsında aslında, bölge halkının su ihtiyacını gidermek için canını dişine takarak büyük bir fedakârlıkla çalışan kuyucuların hayatına dikkat çekmek istemiştir. 2018 yılında yazarın bu eseri esasında "Kazakfilm" tarafından aynı isimli bir film de çekilmiştir.

Söz konusu eser, deyim kullanımı bakımından geniş bir söz varlığına sahiptir. Kalıp dışındaki kullanımlar da dilin inceliklerini ve yazarın dili ustalıkla kullandığını göstermektedir.

Yöntem

Çalışmanın ilk aşamasında, *Şıyrıraw* "Dipsiz Derinlik" uzun hikâyesinde geçen deyimler ve deyimleri çağrıştıran ifadeler belirlenmiştir. Esere zengin bir dil ve anlatım gücü katan deyimlerin çeşitliliği göze çarpmaktadır. Örnekleme oluşturan ifadeler, Kazak Türkçesiyle ilgili yapılmış başlıca deyimler sözlüğü olan iki eserdeki örneklerle karşılaştırılmıştır. Bunlardan biri, Kazak dil biliminde bir ilk olan ve 1977 yılında Türkolog İsmet Kenesbayev tarafından yayımlanan, 11 bine yakın deyim ele alındığı *Qazaq Tiliniñ Frazelogiyalıq Sözdigi* "Kazak Dilinin Deyimler Sözlüğü". İkincisi ise 2002 yılında Güldarhan Smagulova tarafından yapılan, bu alandaki ikinci çalışma niteliğindeki *Mağınalas Frazelogizmder Sözdigi* "Anlam Bakımından Deyimler Sözlüğü" olmuştur. Tespit edilen her deyim, hikâyede geçtiği cümle içerisinde gösterilerek Türkiye Türkçesindeki karşılığı verilmiştir. Deyimlerin kavram alanına göre sınıflandırılmasında ise *Mağınalas Frazelogizmder Sözdigi* ile Metin Yurtbaşı'nın "Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü" esas alınmıştır. Eserde tespit edilen 110 deyim kavram alanlarına göre 67 alt başlıkta ele alınmış, varsa her birinin Türkçe karşılığı deyim olarak da verilmiştir.

4. *Şıyrıraw* "Dipsiz Derinlik" Uzun Hikâyesinde Deyimler

4.1. Ağlamak:

4.1.1. *közine (közderine) jas aluw* (gözüne/ gözlerine yaş almak) 'gözleri dolmak/ dolu dolu olmak/ nemlenmek'; "*Yeñsep jıyın-toyda ortağa şığıp, qolına dombıra ap än şırqağanda (...) kâri jağı közderine jas aladı.*" (Ş, 1982: 341) ((Yensep düğün dernekte ortaya çıkıp eline dombrayı alıp şarkı söylediğinde (...)) yaşlıların gözleri doluyordu.))

Mağınalas Frazelogizmder Sözdigi'nde *közge jas aluw* 'ağlamak' (Smagulova, 2010: 64) anlamında yer almaktadır.

4.1.2. *közine jas kelüw* (gözünden yaş gelmek) 'gözleri dolmak/ dolu dolu olmak/ nemlenmek'; "*Yeki qarı talıp, bulşıq yeti sozilğan sayın keşe közine jas kelse, bugün köñiline jel bitetin bolıptı.*" (Ş, 1982: 349) (İki kolu yorulup kasları gerildikçe dün gözleri nemlendiyse, bugün yüreklenir olmuş.)

Bu ifadeye deyim sözlüklerinde rastlanmamaktadır. Ancak edebî eserlerde yaygın bir şekilde kullanılan ve gerek yapı gerekse anlam açısından açıkça deyim olduğu görülen bir ifadedir.

4.2. Alay etmek:

4.2.1. *mıyğınan külüw* (bıyığından gülmek) ‘bıyık altından gülmek’; “*Bastapqı kezde Yeñsep onday-onday qoqan-loqığa mıyğınan küldi.*” (Ş, 1982: 356) (İlk başlarda Yensep, böyle gözdağı vermeye bıyık altından güldü.)

mıyğınan/ murtınan/ murt astınan küldi (bıyığından/ bıyık altından güldü) ‘güler gibi olmak, gülümsemek’ (Kenesbayev, 1977: 391); *mıyğınan külüw, murtınan külüw* ‘gülmek’ (Smagulova, 2010: 65).

4.3. Alışmak:

4.3.1. *közi üyrenüw* ‘gözü alışmak’; “*Bul sırttan tüskendikten, äli köz üyrenbegendikten.*” (Ş, 1982: 334) (Bu, dışarıdan geldiğinden, henüz gözü alışmadığındandır.)

köz/ közi üyrendi ‘gözü alıştı’ (Kenesbayev, 1977: 259); *közi üyrenüw* ‘sık sık tekrarlanan bir işe, olaya alışmak’ (Smagulova, 2010: 45).

4.4. Aşağılamak:

4.4.1. *şamina tiyüw* (onuruna değmek) ‘onuruna dokunmak, onurunu zedelemek, hakaret etmek, aşağılamak’; “*Birazdan soñ awlıniñ üstinen attap ötkender şamina tiye bastadı.*” (Ş, 1982: 356) (Epey sonra obasına uğramadan geçenler onuruna dokunmaya başladı.)

şamina tiyüw ‘zoruna gitmek, onuruna dokunmak, gücüne gitmek’ (Smagulova, 2010: 62).

4.5. Azalmak:

4.5.1. *yetek-jeñi döngelenüw* (etek yeni yuvarlanmak) ‘dibi görünmek, dibine gelmek/ inmek’; “*Yeñseptiñ qudıq qazıp jıyıp alğan azğantay dāwletiniñ jil ötken sayın yetek-jeñi döngelenip baradı.*” (Ş, 1982: 358) (Yensep’in kuyu kazarak biriktirdiği az buçuk servetinin yıl geçtikçe dibi görünmeye başladı.)

Bu ifadeye deyim sözlüklerinde rastlanmamaktadır. Yazara özgü, kalıp dışındaki kullanım olduğu görülmektedir.

4.6. Bakmak:

4.6.1. *közün süzüw* (gözünü süzmek) ‘göz süzmek’; “*Aman bolsa, bükil ala qırduñ üstindegi jalpaq yel bul şıñrawğa közün süzip ötedi.*” (Ş, 1982: 332) (Kısmet olursa, tüm alaca kırdı yaşayan halk bu kuyuya göz süzerek geçecek.)

Kenesbayev’in sözlüğünde (1977: 263) *közün süzdi* deyimini, ‘1. Utanarak yere baktı. 2. Bir şey isteyerek baktı.’ anlamlarında geçmektedir.

4.7. Başarmak:

4.7.1. *pätüwa tabuw* (fetva bulmak) ‘başarmak, kazanmak, elde etmek’; “*Sasıq küzendey şaqıladağan nememen baylanısa berip, ne pätüwa tabamın?*” (Ş, 1982: 359-360) (Gelincik gibi bıdı bıdı yapan şeyle uğraşp da elime ne geçer ki?)

Deyim sözlüklerinde rastlanmayan bu ifade, kalıp dışı bir kullanımdır. İfadedeki *pätüwa*, Arapçadaki “fetva” sözcüğü olup ‘1. Belli bir iş konusunda anlaşma, sözleşme, karar. 2. Asli astarı. 3. *din*. Fetva’ (QÄTS-12, 2011: 343) anlamlarında kullanılır.

4.8. Başaramamak:

4.8.1. pätüwa tappaw (fetva bulmamak) ‘dikiş tutturamamak, sonunu getirememek’; “(...) aňşılıqtı yermek yetip körüp yedi, odan da pätüwa tabılmadı.” (Ş, 1982: 359) ((...)) avcılıkla meşgul olmaya baktı, o işte de dikiş tutturamadı.)

Deyim sözlüklerinde rastlanmayan, kalıp dışı bir kullanımdır.

4.9. Cesur:

4.9.1. jüregine jün baylağan (yüreğine yün bağlayan) ‘yürek yemiş, yürekli, mangal kadar yüreği var’; “Bir-yeki jüregine jün baylağan jigitter barıp, qawğa salıp yedi, möp-möldir suw şıqtı.” (Ş, 1982: 366) (Bir iki yürekli delikanlı gidip kova indirmiş idi, dupduru su çıktı.)

Deyim sözlüklerinde bu ifadeye rastlanmamıştır. Ancak benzerliği ile dikkat çeken deyimler vardır. Bunlar: *jüreginiñ tügi bar/ şıqqan* (yüreğinin tüyü olan, yüreğine tüy çıkan) ‘cesur, yürekli, gözü pek, hiçbir şeyden korkmayan, çekinmeden doğrudan yüzüne söyleyen kişi’ (Kenesbayev, 1977: 216); *jüreginiñ tügi bar* ‘kahramanlık, cesur olmak ile ilgili deyimlerden’ (Smagulova, 2010: 79).

4.10. Çıtlatmak:

4.10.1. qulaq qağıs qıluw ‘azıcık bahsetmek, ima etmek’; “(...) ağasına qolğabıs jasaytın uwaqtı äldeqaşan jetkenin qulaq qağıs qıldı.” (Ş, 1982: 343) ((...)) ağabeyine yardım etme zamanının çoktan geldiğini çıtlattı.)

qulaq qağıs qıldı/ yetti ‘düşüncesinden az buçuk bahsetti, çıtlattı’ (Kenesbayev, 1977: 361).

4.11. Danışmak:

4.11.1. aldınan ötüw (önünden geçmek) ‘akıl almak/ danışmak/ sormak; rızasını almak’; “Keşesken ret jasap atalas bir-yeki aqsaqaldıñ aldınan ötti (...)” (Ş, 1982: 360) ((Danıştıyormuş gibi akrabalarından bir iki aksakalın rızasını aldı (...))

aldınan ötti ‘bir işe başlamadan önce başkasının rızasını, iznini almak anlamında kullanılır’ (Kenesbayev, 1977: 34); *aldınan ötüw* ‘akıl danışmak’ (Smagulova, 2010: 36).

4.12. Dedikodu:

4.12.1. soñınan söz yerüw (arkasından/ peşinden söz gelmek) ‘dedikodusu çıkmak, adı çıkmak’; “Är şıñıraw bitken sayın aldına mal tüsse, artına söz yeretindi şığardı.” (Ş, 1982: 355) (Bir kuyu bittikçe önüne mal kattılarsa, arkasından dedikodusunu yaparlardı.)

soñınan söz yerdı ‘dedikodusu çıktı, dedikodu konusu oldu’ (Kenesbayev, 1977: 463); *artına söz ilestirüw, söz yertüw* ‘dedikodu ile ilgili deyimlerden’ (Smagulova, 2010: 74).

4.13. Dinlemek:

4.13.1. qulaq qurışın qandırıw (kulak çeliğini gidermek) ‘kulaklarının pasını gidermek/ silmek’; “(...) işteri pısıp oturğan awıldın delebesin bir qozdırıp, máz-meyram ğıp ketüwge, jigitterdiñ qulaq qurışın qandırıp, bir serpiltip (...)” (Ş, 1982: 341) ((...)) canı sıkılan köy halkını coşturup keyiflendirmeye, delikanlıların kulaklarının pasını gidererek moral verip (...))

qulaq qurışı qandı, qulağı qandı, qulağınñ şeri tarqadı ‘doyasıya dinledi, kulağının pası silindi’ (Kenesbayev, 1977: 361).

4.13.2. qulaq tigüw (kulak dikmek) ‘kulak kesilmek, can kulağıyla dinlemek’; “Yeñsep awıq-awıq töñiregine qulaq tigip, tıñ tıñdaydı.” (Ş, 1982: 362) (Yensep arada bir etrafına kulak kesilerek dinliyor.)

qulağın türdi/ saldı/ tosti/ tikti/ qoydı ‘can kulağıyla dinledi’ (Kenesbayev, 1977: 360); *qulağın tigüw* ‘kulak kesilmek’ (Smagulova, 2010: 57).

4.13.3. qulaq tosuw ‘kulak vermek’; “*Yeñsep taqtay tasta urğılap jatıp, awıq-awıq toqtay qalıp älgi suwılğa qulağın tosadı.*” (Ş, 1982: 364) (Yensep, düz taş vururken arada bir duruyor, o sese kulak veriyordu.)

qulaq tosti/ türdi ‘dikkat kesildi; dinledi; haber bekledi’ (Kenesbayev, 1977: 361).

4.13.4. qulaq türüw (kulak dörmek/ dikmek) ‘kulak vermek’; “*Melşiygen siz qabırğalar da jer astınan şıqqan beymälim dıbısqa qulaq türgendey telmirip tur.*” (Ş, 1982: 364) (Donuk nemli duvarlar da yerin altından çıkan meçhul sese kulak vermiş gibi sessizce duruyor.)

qulaq türüw/ qoyuw/ asuw/ saluw ‘dinlemek’ (Smagulova, 2010: 48).

4.14. Doğurmak:

4.14.1. yetegi qanamaw (eteği kanamamak) ‘(kadın için) hiç doğum yapmamak’; “*Hanım yetegi qanamağan kisi.*” (Ş, 1982: 340) (Hanım, hiç doğum yapmamış biri.)

Kenesbayev’in sözlüğünde (1977: 442) *puşpağı/ ökşesi qanamağan/ qanap körmegen* (inciği, ökşesi/ topuğu kanamayan) ‘çocuk doğurmamış, hamile kalmamış (kadın)’ deyimleri geçmektedir. Eserde tespit edilen *yetegi qanamağan* ifadesi, kalıp dışı bir kullanımdır.

4.15. Düşman:

4.15.1. iyt pen mısıqtay (köpek ile kedi gibi) ‘kedi köpek gibi’; “*Sodan beri yeki bay iyt pen mısıqtay körinedi.*” (Ş, 1982: 359) (O günden beri iki zengin, kedi ile köpek gibi imiş.)

iyt pen mısıqtay ‘birbirine karşı düşmanlık besleyen’ (Kenesbayev, 1977: 238).

4.16. Düşünmek:

4.16.1. köñiline oy qaşuw (gönlüne düşünce kaçmak) ‘gönlünden geçirmek/ geçmek’; “*Kenet köñiline osınday oy qaştı.*” (Ş, 1982: 363) (Birden gönlünden böyle geçirdi.)

Deyim sözlüklerinde rastlanmaya bu ifade, kalıp dışı bir kullanımdır.

4.16.2. qırıq saqqa jügirüw (kırk yere koşturmak) ‘kafasında kırk tilki dolaşmak’; “*Qiyalı qırıq saqqa jügirip bası qattı (...)*” (Ş, 1982: 363) (Kafasında kırk tilki dolaşınca ne yapacağını bilemedi.)

qırıq saqqa jügirtti ‘sürekli değiştirdi’ (Kenesbayev, 1977: 378).

4.16.3. oyğa şomuw ‘düşünceye dalmak/ varmak, düşünüp taşınmak’; “*Yeñsep küregine mañdayın tirep, qaytadan oyğa şomdı.*” (Ş, 1982: 348) (Yensep, küreğine alnını dayayıp yeniden düşünceye daldı.)

oyğa battı/ boyladı/ qaldı/ ketti/ şomdı/ tüsti... ‘uzun uzadıya düşündü, derin derin düşündü’ (Kenesbayev, 1977: 411).

4.17. Emin olmak:

4.17.1. közi jetüw (gözü yetmek/ varmak) ‘kuşkusuz kalmamak, kuşkusuz bulunmamak’; “*Birte-birte ol oyınış qate yekenine közi jetti.*” (Ş, 1982: 355) (Yavaş yavaş o düşüncesinin yanlış olduğuna kuşkusuz kalmadı.)

közi jetti, közin jetkizdi ‘1. Tamamen inandı, doğru olduğundan şüphesi kalmadı; 2. Net gördü, çok iyi gördü’ (Kenesbayev, 1977: 260).

4.18. Etkilenmemek:

4.18.1. yeti şimirikpew ‘aldırış etmemek, istifini bozmamak, oralı olmamak’;
“Yeşteñeden yeti şimirikpeydi.” (Ş, 1982: 365) (Hiçbir şeyden çekinmiyor.)

Kenesbayev’in sözlüğünde (1977: 573) ‘yüzünü buruşturmadı, iğrenmedi; yüzü kızarmadı, utanmadı; korkmadı, çekinmedi’ şeklinde anlamları olan *şimirikken joq* deyimine rastlanmıştır. Eserde tespit edilen *yeti şimirikpew* ifadesinin bu deyimle benzerliği dikkat çekmektedir. Ancak bu hâliyle deyimler sözlüğünde geçmemesi, kalıp dışı kullanım olduğunu düşündürmektedir.

4.19. Felaket:

4.19.1. jer astınan jik şıqtı (yer altından şeytan çıktı) ‘dağlara taşlara, püsküllü bela’;
“Qudıqtıñ işinen tula boyı balşıq-balşıq, jün-jün Dārjan şıǵıp kele jatqanda, körmegen-bilmegen kişi, qapelimde, jer astınan jik şıqtı degen osı yeken dep qalarday.” (Ş, 1982: 339) (Kuyunun içinden üstü başı çamur, kıllı Dercan çıkageldiğinde, tanımayan kişi püsküllü bela dedikleri budur diyecek kadar oluyordu.)

jer astınan jik şıqtı, yeki qulaǵı tik şıqtı (yer altından şeytan çıktı, iki kulağı dik çıktı) ‘ansızın bir bela ortaya çıktı; beklenmedik anda bilgiçlik tasladı’ (Kenesbayev, 1977: 198).

4.20. Gitmek:

4.20.1. at qurǵatpaw (at kurutmamak, terinin kurumasına fırsat vermemek) ‘komşu kapısına çevirmek, kapısını aşındırmak’; “Barınşa saqıy atanuwǵa tırısatın Bökenniñ özi de at qurǵatqan yemes (...)” (Ş, 1982: 352) (Olabilirdiğince cömert görünmeye çalışan Böken de kapısını aşındırdı (...))

at qurǵatpay qatıstı (atını kurutmadan gelip gitti) ‘sürekli, sık sık gelip gitti’ (Kenesbayev, 1977: 60); *at izin qurǵatpaw/ suwıtpaw* (at izini kurutmamak/ soğutmamak) ‘sık sık gelmek’ (Smagulova, 2010: 33).

4.20.2. tizgin tüzew (dizgin düzmek) ‘gitmek, yönelmek’; “(...) bir säskelik buruw otıratın Qalpaqtıñ awılına qaray tizgin tüzeydi.” (Ş, 1982: 356) ((...) kuşluk vaktine kadar ulaşılacak mesafede oturan Kalpak’ın obasına doğru yöneldi.)

Deyim sözlüklerinde rastlanmayan, kalıp dışı kullanımdır.

4.21. Güler yüz:

4.21.1. jılı qabaq² (ılık/ sıcak yüz) ‘güler yüz, okşayıcı davranış, hoş karşılayış’; “(...) sol bir jılı qabaq, jumsaq alaqandı umıta almaydı.” (Ş, 1982: 340) ((...) o güler yüzü, sıcak davranışı unutamaz.)

jılı qabaq/ ray bildirdi, jılı qaradı ‘güler yüz gösterdi, sıcak karşıladı’ (Kenesbayev, 1977: 221).

4.21.2. jılı şıray³ (ılık/ sıcak yüz) ‘güler yüz, okşayıcı davranış, hoş karşılayış’; “Yeşkimge jılı şıray, oñ qabaǵı joq Quljannan balaları qattı aybınadı.” (Ş, 1982: 337) (Hiç kimseye güler yüz, samimiyet göstermeyen Kulcan’dan çocukları korkuyordu.)

jılı şıray ‘güler yüz, hoş karşılayış’ (Kenesbayev, 1977: 222).

4.21.3. oñ qabaq ‘güler yüz, okşayıcı davranış, hoş karşılayış’; “Köz tasa oñaşada oñ qabaq qudaşalarmen qaljuñdastı, oyın-şını aralas nazın ayttı.” (Ş, 1982: 345) (Gözlerden uzakta tenhalarda güler yüzlü qudaşalar⁴ ile şakalaştı, şaka yollu gönlündekileri söyledi.)

² *Qabaq*, kaş ile göz arasındaki çıkıntılı kemik, kaş kemeri (QÄTS-8, 2011: 670).

³ *Şıray*, yüz güzelliği (QÄTS-15, 2011: 584).

⁴ *Qudaşa*, karı kocanın yaşça küçük kadın akrabaları; dünürlerin kız çocukları (QÄTS-10, 2011: 247).

oñ qabağın berdi ‘sıcak davrandı, güler yüz gösterdi’ (Kenesbayev, 1977: 418).

4.22. Gülmek:

4.22.1. *yeki yezüwin jıymaw* (iki dudağını toplamamak) ‘ağız kulaklarına varmak’; “*Därjan üyine şarşap kelse de, balalardı körgende yeki yezüwin jıya almay, ırsındap külip, mätz-meyram bop qaladı.*” (Ş, 1982: 340) (Dercan evine yorgun gelse de, çocukları gördüğünde ağız kulaklarına varır, kıkır kıkır güler, çok mutlu olurdu.)

yezüw jıymadı ‘uzun süre güldü, durmadan güldü’; *yeki yezüwi yeki qulağında, yezüwi qulağında* (ağız kulaklarında) ‘çok sevinçli, çok mutlu’ (Kenesbayev, 1977: 156, 157); *yezüw jıymaw, yeki yezüwi qulağında* ‘gülmek’ (Smagulova, 2010: 65).

4.22.2. *yezüwine külki jügirüw* (dudaklarında gülücük koşturmak) ‘dudaklarına gülümseme konmak, gülmek’; “*Tañ atqalı bunıñ qulağınan ketpey qoyğan alqına soqqan öz jüreginiñ dürsili yeken. Yezüwine külki jügirdi.*” (Ş, 1982: 365) (Sabahtan beri bunun kulağından bir türlü gitmeyen, hızlı çarpan kendi kalbinin gümbürtüsü imiş. Dudaklarına bir gülümseme kondu.)

Deyim sözlüklerinde rastlanmayan, kalıp dışı kullanımdır.

4.23. Hak:

4.23.1. *aqısın jew* ‘hakkını yemek, başkasının hakkını vermemek’; “*Yeñsepjan, biz anaw pälneşe bay yemespiz. Aqıñdı jemeymiz.*” (Ş, 1982: 355) (Yensepjan, biz şu filan ağa değiliz. Hakkını yemeyiz.)

aqısın jedi ‘emeğinin karşılığını vermedi, hakkını yedi’ (Kenesbayev, 1977: 30).

4.23.2. *yesesi ketüw* ‘başkasına hakkını yedirmek, başkasında hakkı olmak, değer ve onuru kırılmak’; “*Birazdan beri jurtaq yesesi ketip, köñilin ıza jaylağan Yeñsep degenime jettim be degendey yekilene urğıladı.*” (Ş, 1982: 365) (Epeydir millete hakkını yedirip içinde öfke biriken Yensep, hedefine ulaşmış gibi var gücüyle vuruyordu.)

aqısı/ yesesi ketti ‘namus ve şeref, mal mülk gibi meselelerde kaybı olduğunda söylenir’ (Kenesbayev, 1977: 30).

4.24. Heyecanlanmak:

4.24.1. *jüregi oynaşuw* (yüreği oynamak) ‘yüreği hop etmek/ hoplamak, yüreği yerinden oynamak’; “*Awılğa jaqındağan sayın jüregi oynaşıp, öne boyın älsizdik menşep baradı.*” (Ş, 1982: 359) (Köye yaklaştıkça yüreği yerinden oynayarak vücudunu hâlsizlik ele geçiriyordu.)

Edebî Kazak Dilinin Sözlüğü’nde *oynaşuw* sözcüğü, ‘1. Yerinde duramamak, sürekli kıpırdamak. 2. *mec.* (göz, yürek vs.) Sakin durmamak.’ (QÄTS-11, 2011: 633) anlamlarıyla yer almaktadır. Deyim sözlüklerinde rastlanmayan, ancak edebî eserlerde yaygın olarak kullanılan *jüregi oynaşuw* ifadesi, hem yapı hem de anlam bakımından deyim özelliklerini taşıdığı için deyim olarak nitelendirilmesi gereken bir ifadedir.

4.24.2. *kökiregi⁵ alıp uşuw* ‘yüreği çarpmak/ gümbür gümbür atmak, yüreği yerinden oynamak’; “*Bir jil ğana burın kökiregi alıp-uşıp, ne bir tätti qıyaldarğa böktirgen quwanışı (...)*” (Ş, 1982: 354) ((Sadece bir yıl önce yüreğini oynatan, nice tatlı hayallere gark ettiren sevinci (...))

Sözlüklerde benzer biçimlerdeki şu deyimlere yer verilmiştir: *jüregi alıp-uştı*, *jüregi awzına tığıldı*, *jüregi attay tuwladı/ dürsil dedi* ‘çok heyecanlandı’; *köñili alıp uştı* ‘yüreği gümbür gümbür attı, heyecanlandı.’ (Kenesbayev, 1977: 214, 277); *jüregi alıp-uşuw* ‘(sevinçten) yerinde duramamak’ (Smagulova, 2010: 60).

⁵ *Kökirek*, sine, göğüs (QÄTS-8, 2011: 250).

Eserde tespit edilen *kökiregi alıp uşuw* ifadesi, deyim sözlüklerinde rastlanmayan, kalıp dışı kullanımdır.

4.25. Hoşuna gitmek:

4.25.1. *mayday jağuw* (yağ gibi iyi gelmek) ‘canına değmek, çok hoşuna gitmek, ilaç gibi gelmek’; “*Dirdektep turğan denesine jılı kiyim mayday jaqtı.*” (Ş, 1982: 335) (Titreyen vücuduna sıcak elbiseler ilaç gibi geldi.)

mayday jaqtı ‘çok hoşuna gitti, çok beğendi’ (Kenesbayev, 1977: 384).

4.26. İlgilenmek:

4.26.1. *astı-üstine tüşüw* (altına üstüne düşmek) ‘aşırı ilgi göstermek, saygıda kusur etmemek’; “*Kişkene Teşselge süt pisirse qaymaq jalatıp, nan iylese şetinen toqaş ustatıp, äbden astı-üstine tüşip jür.*” (Ş, 1982: 340) (Küçük Tensel’e süt pişirdiğinde kaymak yedirip, hamur yoğurduğunda eline çörek tutuşturuyor, aşırı ilgi gösteriyor.)

astı-üstine tüşti ‘saygıda kusur etmedi; yalakalık etti’ (Kenesbayev, 1977: 54); *astı-üstine tüşüw* ‘saygı göstermek, hürmet etmek, (birisine) hizmet etmek; yalakalık etmek’ (Smagulova, 2010: 32, 38, 42).

4.26.2. *bawır tartuw* (bağrına çekmek) ‘yakınlık göstermek, sevgiyle davranmak, bağrına basmak’; “*Därjan qanşa bawır tartsa da (...) özi iylikpey qoyğan-dı.*” (Ş, 1982: 339) ((Her ne kadar Dercan sevgiyle davransa da (...) kendisi bir türlü yüz vermedi.))

bawırğa/ bawırına tarttı ‘yakınlık gösterdi, samimi davrandı’ (Kenesbayev, 1977: 106).

4.26.3. *quraq uşuw* ‘hiç durmadan hizmet etmek, aşırı ilgi göstermek’; “*Köpten qonaq körmey qur bolıp qalğan Yeñsep toqtı soyğızıp, quraq uşıp jür.*” (Ş, 1982: 359) (Çoktan misafir ağırlamaya hasret kalan Yensep, toklu kestirerek hiç durmadan hizmet ediyor.)

quraq uştı ‘(birine) kusursuz hizmet etti, aşırı ilgi gösterdi’ (Kenesbayev, 1977: 364); *quraq uşuw* ‘(birisine) hizmet etmek’ (Smagulova, 2010: 38).

4.27. İnsan:

4.27.1. *jan balası* ‘âdem/ insan evladı’; “*Äy, qaytadan qudıq qazar bolsam, büyter yedim” dep jan balasına tisinen şığarmay kömeyine buqtırıp kelgen armanına (...)*” (Ş, 1982: 360) ((Ya tekrar kuyu kazarsam şöyle yaparım, diyerek hiç kimseye söylemeyip saklayageldiği (...))

jan balası ‘hiçbir insan, hiç kimse’ (Kenesbayev, 1977: 181).

4.27.2. *jumır bastı pende* ‘insan’; “*Sonday kem tağat, kem qanağat jandı jarıq dünüyege jaratılğan jumır bastı pendeniñ qay-qaysısı da (...)*” (Ş, 1982: 354) ((Böyle bir kavanız dipli dünyaya yaratılan insanın her biri (...))

jumır bastı pende ‘sıradan insan, kalabalıktan biri’ (Kenesbayev, 1977: 210); ‘insan’ (Smagulova, 2010: 100).

4.27.3. *tiri jan* ‘insan’; “*Mañunan tiri jannıñ ne közin körmey, ne sözün yestimey, bir özi turbañday beretin jalğızdıq (...)*” (Ş, 1982: 354) ((Yanında bir insanı ne görür ne de sesini duyardı, tek başına çabaladığı yalnızlık (...))

tiri jan joq ‘hiçkimse, hiçbir insan yok’ (Kenesbayev, 1977: 537); *tiri jan* ‘insan’ (Smagulova, 2010: 100).

4.28. İnsan yaşı:

4.28.1. *besikten beli şıqpay jatıp* (beşikten beli çıkmadan) ‘daha çocukken, çok küçükken’; “*Ala qırdan suw izdep, qudıq qazuwdı ata käsip qılıp alatın Qaraş äwleti besikten*

beli şıqpay jatıp yestiytini mazaq.” (Ş, 1982: 333) (Alaca kırdı su arayarak kuyu kazmayı baba mesleği belleyen Karaş sülalesinin daha çocukken maruz kaldığı şey alaydır.)

besikten beli şıqpağan (beşikten beli çıkmayan) ‘küçük, yaşı çok küçük’ (Kenesbayev, 1977: 113); *besikten beli şıqpaw* (beşikten beli çıkmamak) ‘(yaş bildirir) çocukluk veya ergenlik çağında olmak’ (Smagulova, 2010: 98).

4.28.2. *jer ortasına kelüw* ‘orta yaşa gelmek’; “*Yendi, mine, jer ortasına keldi.*” (Ş, 1982: 348) (Artık işte orta yaşa geldi.)

jası jer ortasına kelüw ‘orta yaşa gelmek’ (Smagulova, 2010: 99).

4.28.3. *jer ortasına tayağan adam* ‘orta yaşa gelen kişi’; “*Jer ortasına tayağan adam bolsa da, Yeñsepti körgende qalbalaptaq qaldı.*” (Ş, 1982: 357) (Orta yaşlara gelen bir insan olmasına rağmen, Yensep’i gördüğünde ilgiyle karşıladı.)

jer ortasınan aşqan adam, jer ortasına kelgen adam ‘40-50 yaşını geçen kişi’ (Kenesbayev, 1977: 201).

4.29. İstemek:

4.29.1. *qolqa saluw* ‘ricada bulunmak, bir şey istemek’; “*Qaraştıñ ülkendi-kişisi jıylıp (...)* bul qudıqtı Yeñsepjanğa qazdırsa qaytedi dep qolqa saldı.” (Ş, 1982: 351-352) ((Karaş’ın büyüğü küçüğü toplanıp (...) bu kuyuyu Yensepcan’a kazdırsak mı diye ricada bulundu.))

qolqa saldı/ yetti/ qıldı ‘sevdiği, pahalı bir eşyasını istedi’ (Bu söz, özel bir şeyde karar vererek onu seçmek anlamında kullanılır). (Kenesbayev, 1977: 345); *qolqa saluw* ‘istemek, ricada bulunmak (birisinden bir şeyi ısrarla istemek)’ (Smagulova, 2010: 31).

4.30. Kabul etmemek:

4.30.1. *at-tonın ala qaşuw* (atını kürkünü alıp kaçmak) ‘reddetmek, razı olmamak, kesinlikle kabul etmemek; arkasına (bile) bakmadan gitmek/ kaçmak’; “*(...) qırıq quraw qurım üydiñ oñ jağına körük qurıp, şıjığan şildede seksewidiñ şoğına şıjırılıp otiratın äkesi Quljanday boluwdan at-tonın ala qaşadı.*” (Ş, 1982: 337) ((...) kırk yamalı keçe evin sağ tarafına körük takımını kurup yakıcı temmuz ayında saksaul közünün sıcaklığında yanıp kavru lan babası Kulcan gibi olmayı kesinlikle kabul etmiyor.))

at-tonın ala qaştı ‘kesinlikle kabul etmedi, reddetti’ (Kenesbayev, 1977: 61); *at-tonın ala qaşuw* ‘(birinden, bir şeyden) kaçmak’ (Smagulova, 2010: 19).

4.31. Kalabalık:

4.31.1. *iyin tiresüw* (omuzlar birbirine değmek) ‘üst üste binme, omuz omuza, iğne atsan yere düşmez’; “*Şildedegi iyin tiresken köp juldız jımıñ-jımıñ yetedi.*” (Ş, 1982: 362) (Temmuzdaki üst üste çok yıldız gülümsüyor.)

iyin tiresken/ tiresti ‘çok kalabalık, yürünecek gibi değil’ (Kenesbayev, 1977: 240).

4.32. Karanlık:

4.32.1. *közge türtse körinbes qara tünek* (göze dürtse görünmez koyu karanlık) ‘kör karanlık, zifiri karanlık’; “*Ayağınñ astında, sonaw közge türtse körinbes qara tünekte, ol ömiri körmegen bir düley aranın aşıp, tisin saq-saq qayrap turğanday tuw sırtına muzday ter şıgadı.*” (Ş, 1982: 334) (Ayaklarının altında, şu zifiri karanlıkta, hiçbir zaman görmediği bir canavar ağzını açmış, dişlerini gıcır gıcır biliyormuş gibi sırtından buz gibi soğuk ter akıyordu.)

közge türtse körinbeytin qarañğı, közge türtkisiz qarañğı, közge türtse körgisiz qarañğı, köz türtkisiz ‘zifiri karanlık, koyu karanlık, karanlık gece’ (Kenesbayev, 1977: 254). *közge türtse körinbes qara tün/ tünek* ifadesi, deyimler sözlüğünde olmasa da edebî eserlerde çok rastlanan bir deyimdir.

4.33. Korkmak:

4.33.1. jüregi tas töbesine şıǵuw (yüreği tam tepesine çıkmak) ‘ödü kopmak; yüreği ağzına gelmek, yüreği hop etmek’; “(...) *jer astında zarıǵıp jalǵız otırǵan qudıqşınıñ onsız da oynaşuwmen bolatın ürkek jüregin tas töbesine şıǵaratın taǵı bir köldeneñ kesepat pa (...)*” (Ş, 1982: 335) ((...) yer altında iç sıkıntısıyla tek başına oturan kuyucunun zaten yerinden oynayan ürkek yüreğini ağzına getirecek beklenmedik bir felaket mi (...))

jüregi tas töbesine şıqtı, jüregi/ zäresi uştı/ şoşıdı, zäresi ketti ‘aşırı korktu’ (Kenesbayev, 1977: 217); *jüregi tas töbesine şıǵuw* ‘korkmak’ (Smagulova, 2010: 56).

4.33.2. yesi şıǵuw ‘aklı çıkmak, aklı başından gitmek, korkuya kapılmak’; “*Yesi şıqqan jigitter törtewi tört jaqtan qudıqtıñ awzına jata qalıp Yeñsep! Yeñsep! - dep ayqaylaydı.*” (Ş, 1982: 366) (Aklı çıkan delikanlıların dördü dört taraftan kuyunun ağzına yatıverip Yensep! Yensep! diye bağırlar.)

yesi ketti/ qalmadı/ şıqtı, yesinen ayrıldı ‘1. Telaşlandı, heyecanlandı (heveslenmek, istemek anlamında) 2. Çok korktu.’ (Kenesbayev, 1977: 169); *yesi ketiw* ‘korkmak’ (Smagulova, 2010: 56).

4.34. Meşhur olmak:

4.34.1. aydını asuw ‘ün kazanmak, ünlü olmak’; “*Aydını asqan jerde ayamay siltep qalatın şıǵar!*” (Ş, 1982: 332) (Şan ve şöhreti göklere yükseldiğinde kesenin ağzını açar herhâlde.)

aydını şıqtı ‘meşhur oldu, şan şöhret sahibi oldu’ (Kenesbayev, 1977: 18). *Aydını asuw* ifadesi, deyim sözlüklerinde yer almasa da edebî eserlerde çok kullanılan bir deyimdir.

4.35. Morali bozulmak:

4.35.1. yeñsesi tüsüw (ensesi düşmek) ‘cesareti kırılmak, morali bozulmak’; “*Yeñsep ‘Qalpaq qazǵannan’ yeñsesi tüsip qayttı.*” (Ş, 1982: 358) (Yeñsep, Kalpak Kazan’dan morali bozularak döndü.)

yeñsesi/ unjırǵası tüsüw ‘moral bozukluğunu ifade eder’ (Smagulova, 2010: 40).

4.36. Mutlu olmak, sevinmek, keyiflenmek:

4.36.1. jer-kökke sıymaw ‘yere göğe sığmamak, aşırı ölçüde sevinmek, içi içine sığmamak’; “*Işqırın toltırıp asıq utıp äkelgen künderi köñili jer-kökke sıymay küpsip jüretindi.*” (Ş, 1982: 336) (Uçkur dolusu aşık kazanıp getirdiği günler yere göğe sığmaz, böbürlenirdi.)

Bu ifadeye deyim sözlüklerinde rastlanmamıştır. Ama edebî eserlerde yaygın kullanıma sahip bir deyimdir.

4.36.2. jüregin quwanış kernew (yüreğini sevinç kaplamak) ‘içi içine sığmamak, kabına sığmamak’; “*Jüregin quwanış kernep, öne boyınan äl ketip bara jatqanday.*” (Ş, 1982: 364) (İçi içine sığmadı, sanki bedenini güç kuvvet terk ediyor gibi.)

Bu ifadeye deyim sözlüklerinde rastlanmamıştır. Ama edebî eserlerde yaygın kullanıma sahip bir deyimdir.

4.36.3. köñili ösüw (gönlü büyüme) ‘yüreği ferahlamak, dünyalar onun olmak’ “*Köñili ösken bay yertesine Därjannıñ aldına qudıq aqı malın salıp berdi.*” (Ş, 1982: 351) (Çok sevinen ağa ertesi gün Dercan’ın önüne kuyu kazma bedeli olan hayvanları kattı.)

köñili östi/ sergidi/ sıwday tasıdı/ tasıdı/ şalqıdı ‘yüreği ferahladı, morali yükseldi, keyfi yerine geldi, çok sevindi’ (Kenesbayev, 1977: 281); *köñili ösüw/ köteriliw* ‘sevinmek’ (Smagulova, 2010: 52).

4.36.4. köñiline jel bitüw ‘moral bulmak, kendine güveni artmak, yüreklenmek’; “*Yeki qarı talıp, bulşıq yeti sozulğan sayın keşe közine jas kelse, bugün köñiline jel bitetin bolıptı.*” (Ş, 1982: 349) (İki kolu yorulup kasları gerildikçe dün gözleri nemişiyse, bugün yüreklerin olmuş.)

köñiline jel berdi ‘moral verdi, yüreklendirdi’ (Kenesbayev, 1977: 280). *köñiline jel bitüw* ifadesine deyim sözlüklerinde rastlanmamaktadır. Ancak edebî eserlerde yaygın kullanılan deyimlerdendir.

4.36.5. qağanağı qarq, sağanağı sarq ‘dört başı mamur, devleti başında olan’; “*Ol han talapay oynap, qağanağı qarq, sağanağı sarq bop jürgende osı bugün utsay, yertej utlatın iyt jıǵıs oyın tek asıqpen tınbay, bükil ğumırına ketetin bilgen joq-tı.*” (Ş, 1982: 336) (O, han talapay⁶ oynayıp dertsiz tasasız yaşarken bugün kazanıp ertesine kaybettiğin kıran kırana oyunun sadece aşıkla kalmayacağını, bütün hayatı boyunca devam edeceğini biliyordu.)

qağanağı qarq, sağanağı sarq ‘dertsiz tasasız, musmutlu, bolluk ve berekette’ (Kenesbayev, 1977: 302); ‘dertsiz’ (Smagulova, 2010: 95).

4.36.6. quwanışı qoynına sıymaw (sevinci koynuna sığmamak) ‘dünyalar onun olmak, çok sevinmek’; “*Yeñseptiñ quwanışı qoynına sıymay jür.*” (Ş, 1982: 351) (Yensep’in sevinçten kalbi duracak gibi oluyor.)

quwanışı qoynına sıymadı ‘çok sevindi, sevinçten kalbi duracak gibi oldu.’ (Kenesbayev, 1977: 353); *quwanışı qoynına sıymaw* ‘sevinmek’ (Smagulova, 2010: 55).

4.36.7. töbesi kökke jetüw (tepesi göğe yetmek/ ermek) ‘başı göğe ermek, sevinçten uçmak’; “*Yeñsep yemen kübini bir özi tartıp şıǵara alğan küni töbesi kökke jetti.*” (Ş, 1982: 349) (Yensep, meşe kovayı tek başına çekip çıkardığı gün dünyalar onun oldu.)

töbesi kökke yeki-aq yeli jetpedi/ tiymey qaldı, töbesi kökke jetti/ tiydi, töbesin kökke jetkizdi/ tiygizdi ‘çok sevindi, mutlu oldu’ (Kenesbayev, 1977: 512); *töbesi kökke yeki yeli jetpew/ tiymey qaluw, töbesi kökke jetkendey* ‘sevinmek ile ilgili deyimlerden’ (Smagulova, 2010: 56).

4.37. Konuşmamak, söylemek:

4.37.1. jaq aşpaw (çene açmamak) ‘çenesini/ ağzını bıçak açmamak’; “*Üyinde de yeşkimge jaq aşpaydı, özimen-özi.*” (Ş, 1982: 360) (Evinde de kimseyle konuşmuyor, kendi hâlinde.)

jağın aşa almadı ‘ağzını açamadı, konuşamadı’ (Kenesbayev, 1977: 174); *jaq aşpaw* ‘ağzını açmamak, konuşmamak’ (Smagulova, 2010: 77).

4.37.2. läm-mim til qatpaw (lam mim dememek) ‘tek kelime etmemek, ağzını açmamak’; “*Ol läm-mim til de qatpaydı, aqıl da aytpaydı, yeşqayda, yeşteñeje jumsamaydı da, tek köziniñ astimen sinap-minep qarap otıradı.*” (Ş, 1982: 337) (O, tek kelime etmiyor, akıl da vermiyor, hiçbir yere gitmesini ve bir şey yapmasını da istemiyor, sadece kaşlarının altından eleştirici bakışlarla bakıyor.)

läm/ läm-mim demedi, söz/ til qatpadı/ qata almadı, bir awız söz qatpadı/ aytpadı, jumğan awzın aşpadı ‘sesini çıkarmadı, konuşmadı’ (Kenesbayev, 1977: 467); *läm-mim demew* ‘konuşmamak, sesin çıkarmamak’ (Smagulova, 2010: 49).

4.37.3. tisinen şıǵarmaw (dışından çıkarmamak) ‘ağzından çit çıkmamak; ağzı sıkı olmak’; “*Biraq onı äzir jan balasına tisinen şıǵarmaqsı yemes.*” (Ş, 1982: 331) (Fakat onu şimdilik hiç kimseye söyleyecek değil.)

⁶ *Hantalapay*, etn. büyük aşığı cuk oturan oyuncunun, ortadaki tüm aşıkları kazandığı bir geleneksel oyun (QÄTS-10, 2011: 247).

tisten şıǵarmadı 'hiç kimseye söylemedi, tek kelime etmedi' (Kenesbayev, 1977: 538); *tisten şıǵarmaw* 'konuşmamak' (Smagulova, 2010: 50).

4.38. Merhamet:

4.38.1. yet-bawırı yeljirew (eti bağı ezilmek) 'duygulanmak, şefkat göstermek, yüreğine dokunmak'; "*Yeñsep sonaw jetim kökirek bala kezindegi jüregine qona qalǵan osı bir istıq ıqlas pen jılı meyirimdi oylaǵanda äli küñge yetbawırı yeljirep, jiydip ketkendey boladı.*" (Ş, 1982: 340) (Yensep, ta yetim çocukken aklına kazınan o sıcak davranış ile samimi sevgiyi düşündüğünde hâlâ merhametle duygulanıyor, eriyip tükenmiş gibi oluyordu.)

yet-bawırı yeljiredi/ yezildi 'acıdı, merhamet etti; akrabalık, yakınlık gösterdi' (Kenesbayev, 1977: 170); *yet-jüregi yeljirew/ yezilüw* 'merhamet ile ilgili deyimlerden' (Smagulova, 2010: 87).

4.39. Ölüm, ölmek:

4.39.1. düniye saluw 'dünyası değişmek, dünyasını değiştirmek, dünyaya veda etmek'; "*(...) aqırında bir qumniñ yeteginde qudıq qazıp jatqanda, jumsaq topıraq üstine japırılıp qulap düniye saldı.*" (Ş, 1982: 355) ((...)) sonunda kumlu bir yerde kuyu kazarken yumuşak toprak altında kalarak dünyası değişti.)

düniye saldı, düniyeden ötti/ ketti/ ozdı/ köşti/ jöneldi/ qayttı 'öldü' (Kenesbayev, 1977: 151); *düniye saluw* 'ölmek' (Smagulova, 2010: 66).

4.39.2. jan-därmen 'can havliyle'; "*Jan-därmen bir baqıruwǵa ğana murşası keldi.*" (Ş, 1982: 366) (Can havliyle sadece bir bağırmaya fırsatı oldu.)

jan-därmen qıldı 'var gücünü sarf etti, gücünü sonuna kadar kullandı' (Kenesbayev, 1977: 182).

4.39.3. jer qabuw 'yere kapanmak, yere serilmek/ yapışmak, ölmek'; "*(...) ötkinşilerdiñ birewi uw tamızadı, birewi bal tamızadı; öñşen uw bolsa, äldeqaşan jer qabar yedin.*" (Ş, 1982: 340) ((...)) geçenlerden kimisi zehir damlatır, kimisi de bal; hep zehir olsaydı çoktan yere kapanmıştın.)

jer qaptı/ quştı 'öldü' (Kenesbayev, 1977: 200); *jer qabuw* 'ölmek' (Smagulova, 2010: 67).

4.39.4. köz jumuw (göz yummak) 'gözünü yummak, hayata gözlerini yummak'; "*Äkesin şöl şıdatpadı, şıjıǵan şıldeniñ qağ ortasında köz jumdı.*" (Ş, 1982: 338) (Babası susuzluğa dayanamadı, aşırı sıcak temmuz ayının tam ortasında hayata gözlerini yumdu.)

köz jumdı '1. Kesin kararını verdi. 2. Öldü.' (Kenesbayev, 1977: 257); *közi jumluw* 'ölmek' (Smagulova, 2010: 67).

4.39.5. ölim awzında jürüw (ölüm ağzında yürümek/ yaşamak) 'kefeni boynunda olmak'; "*(...) tipti küni keşe quwanǵanın atimen umıtıp, ömir boyı ölim awzında jürgen kisidey öñ-surı qalmaq, qorqınış quşaǵına birjola beriledi.*" (Ş, 1982: 354) ((...)) hatta daha dün sevindiğini tamamen unutup sanki hayatı boyunca kefeni boynunda yaşayan insan gibi beti benzi atmış, korkuya teslim oluyordu.)

ölim awzında/ üstinde jattı (ölüm ağzında yattı) 'hastanın durumu kötüleşti, ölümü yaklaştı', *ajal awzında* (ecel ağzında) 'ölüm döşeginde, tehlikeli durumda' (Kenesbayev, 1977: 432, 13); *ajal awzında jürüw* (ecel ağzında yaşamak) 'tehlikeli durumda olmak' (Smagulova, 2010: 37), *ajal/ kör/ ölim awzında* (ecel/ mezar/ ölüm ağzında) 'ölüm ile ilgili deyimlerden' (Smagulova, 2010: 66, 67, 68).

4.40. Özgürlüğünden olmak:

4.40.1. ayağına tusaw tūsüw (ayağına köstek düşmek/ takılmak) ‘ayağına köstek vurmak’; “*Aldımen armannıj ayağına tusaw tūsedi.*” (Ş, 1982: 349) (İlk önce hayalin ayaklarına köstek vurulur.)

ayağına tusaw tūsüw ‘evlenmek’ (Smagulova, 2010: 122).

4.40.2. basına noqta tūsüw (başına yular düşmek/ takılmak) ‘özgürlüğü elinden alınmak, bağımlı hâle gelmek’; “*Qız bayğustı betiniñ qızılı yendi-yendi körinip kele jatqanda uzatıp jiberedi, jigittiñ iyegi tübittenbey jatıp basına noqta tūsedi.*” (Ş, 1982: 342) (Zavallı kızı yüz güzelliği daha yeni belirginleşmeye başladığında evlendirirler, delikanlının sakağı tüylenmeden başını bağlarlar.)

noqta saldı/ tüsti ‘özgürlüğü elinden alındı, bağımlı hâle getirildi’ (Kenesbayev, 1977: 408); *noqta saluw* ‘birine bağımlı hâle getirmek’ (Smagulova, 2010: 11).

4.41. Özle(t)mek:

4.41.1. yeki közin tört qıluw (iki gözünü dört etmek) ‘özletmek, dört gözle bekletmek’; “*Onı jan-jağınan antalap turğan sız qabırğalar da, tüwu töbeden jiltırap, yeki közin tört qılıp, özine telmirtip qoyğan bolmaşı sañılau da, ayağıniñ astınan şayanşa şağıp jatqan sız topıraq ta qorqıtadı.*” (Ş, 1982: 354) (Onu her taraftan üstüne üstüne gelen nemli duvarlar da ta yukarıda kendine hasret bırakan zerre kadar delik de ayaklarının altında çıyan gibi ısırın nemli toprak da korkutuyor.)

yeki közi tört boldı ‘özledi, hasret kaldı, yoluna baka baka yoruldu, görmek için can attı’ (Kenesbayev, 1977: 158); *yeki közi tört boluw* ‘dört gözle beklemek, endişelenmek’ (Smagulova, 2010: 33).

4.42. Rahatlamak:

4.42.1. köñili ornıñuw (gönlü yerine gelmek) ‘yüreğine su serpilmek; içi rahat etmek’; “*Sodan beri köñili ornıqtı jür yedi (...)*” (Ş, 1982: 361-362) ((O günden beri içi rahat yaşıyordu (...))

köñili/ jüreği ornına tüsti/ ornıqtı (gönlü/ yüreği yerine geldi) ‘içi rahatladı, yüreğine su serptildi, ferahladı, korkuyu veya heyecanı atlatıp kendine geldi, huzura kavuştu’, *köñili ornıqtı* ‘istediği oldu, rahatladı, içi açıldı, düşündüğü gibi oldu’ (Kenesbayev, 1977: 216, 277); *köñili ornına tūsüw* ‘sevinmek’ (Smagulova, 2010: 52).

4.43. Rahatlık:

4.43.1. hanğa sälem berer me (hana selam verir mi?) ‘sırtı yere gelmez, tuzu kuru olmak’; “*Yendi Yeñsep sol tuwırlıq sazdı tügel oyıp bitkende, ar jağınan balday tätti tuşşı suw tesip şıqsa, Baysal bay hanğa sälem berer me.*” (Ş, 1982: 332) (Artık Yensep şu büyük çamur parçasını tamamen oyduğunda, diğer taraftan bal gibi tatlı su gelirse, Baysal ağanın sırtı yere gelmez.)

hanğa sälem bermeydi (hana selam vermez) ‘işi yolunda/ tıklarında gidiyor, sırtı yere gelmez, tuzu kuru’ (Kenesbayev, 1977: 555); Smagulova (2010: 20, 90), *hanğa sälem bermeydi* (hana selam vermemek) deyimini kibirlilik kavram alanında göstermiş ve alay yollu söylediğini belirtmiştir.

4.44. Rahatsız etmek:

4.44.1. közine süyeldey qadaluw (gözüne siğil gibi saplanmak/ batmak) ‘varlığı rahatsız etmek, göze batmak, istenmemek’; “*Qırsıq Quljan atanğan äkesiniñ yel közine nege sonşa süyeldey qadalatınına qara bala yeş tūsınbeydi.*” (Ş, 1982: 337) (İnat Kulcan adlandırılan babasının neden bu kadar milletin gözüne battığını esmer çocuk hiç anlamıyordu.)

közge şıqqan süyeldey boldı (göze çıkan siğil gibi oldu), *köz/ közge türtki boldı/ qıldı / yetti* 'göze battı, görünüşü herkesi rahatsız etti', *közge küyik boldı, közge süyel boldı, közge bitken/ şıqqan süyeldey* 'çok sevimsiz göründü' (Kenesbayev, 1977: 259, 254); *közge şıqqan süyeldey boluw, köz türtki boluw, közge küyik boluw* 'engel olmak, engellemek' (Smagulova, 2010: 16). Deyim sözlüklerinde kayıtlı bu deyimlerle benzerlik gösteren *közine süyeldey qadaluw* ifadesi, kalıp dışı bir kullanım olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.45. Saygın:

4.45.1. bas kötergendor (başkaldıranlar) 'ileri gelenler, saygın kişiler, eşraf'; "*Sırt közge qapelimde bayqalar-bayqalmas oypañ jülgeniñ boyın Qaraştıñ bas kötergendori bes kün boyı armansız şarlap şıqtı.*" (Ş, 1982: 352) (Dışarıdan kimselerin ilk bakışta pek fark edemediği dere boyunu Karaş'ın ileri gelenleri beş gün boyunca doyasıya dolaştılar.)

bas köterer/ bas kötergen adamı/ azamatı/ kisisi 'elinden iyi iş gelen insan, yönetebilir kişi' (Kenesbayev, 1977: 96).

4.46. Sefa sürmek:

4.46.1. dâwren quruw 'devlet sürmek, keyfini çıkarmak/ sürmek, tadını/ zevkini çıkarmak'; "*Yeñsep ağasınıñ üyiniñ qasına kelgen soñ tağı yeki jil balalıq dâwren qurdı.*" (Ş, 1982: 340) (Yensep, ağabeyinin yanına geldikten sonra iki yıl daha çocukluğunu doyasıya yaşadı.)

dâwren keştı/ sürdi 'zamanında hâkimiyet kurdu, güzel ve rahat hayat yaşadı, sefa sürdü' (Kenesbayev, 1977: 146). Deyim sözlüklerinde bulunmayan *dâwren quruw* ifadesi, kalıp dışı bir kullanımdır.

4.47. Söyleyememek:

4.47.1. awzı barmaw (ağzı varmamak) 'dili varmamak'; "*(...) talma awruwday jabısıp alğan sol bir beymâlim derttiñ atın atawğa âli küñge awzı barmaydı.*" (Ş, 1982: 361) ((...) sara hastalığı gibi yakasını bırakmayan bu meçhul derdin adını söylemeye hâlâ dili varmıyor.)

awzı/ awız barmadı 'doğrudan söylemeye çekindi, cesaret edemedi' (Kenesbayev, 1977: 64).

4.48. Sıcak:

4.48.1. mıy qaynatqan ıstıq (beyin kaynatan sıcak) 'aşırı sıcak hava, sarı sıcak'; "*Mıy qaynatqan ıstıq bastaldı.*" (Ş, 1982: 338) (Aşırı sıcaklar başladı.)

mıy qaynar/ qaynatar 'çok yakıcı, kavurucu sıcak hava için kullanılır' (Kenesbayev, 1977: 391); *mıy qaytanar ıstıq* 'aşırı sıcak hava' (Smagulova, 2010: 116).

4.49. Şanslı olmak:

4.49.1. isi oñğa basuw (iş sağı gitmek) 'şansı yaver gitmek, talihi iyi gitmek'; "*Tek osı jolı isi oñğa basıp, oylağanınday bolıp şıqsa (...)*" (Ş, 1982: 354) ((Bir tek bu sefer talihi iyi gidip düşündüğü gibi olursa (...))

oñğa baspadı '1. Doğru yoldan gitmedi, yoldan saptı. 2. Şansı yaver gitmedi.' (Kenesbayev, 1977: 417).

4.49.2. tası örge domalaw (taşı yokuş yukarı yuvarlanmak) 'yıldızı parlamak, talihi yüzüne gülmek'; "*Özgeniñ taban astında tası örge domalağan tosin bağı Yeñsepke ötkinşi ömirdiñ uytıqıma opasızdıñın uqtırdı.*" (Ş, 1982: 358) (Başkasının aniden yıldızı parlayarak beklenmedik talihi, Yensep'e fâni hayatın vefasızlığını düşündürdü.)

tası örge domaladı 'şansı açıldı, şans yüzüne güldü; başarısı arttı' (Kenesbayev, 1977: 497); *tası örge domalaw* 'şansın yaver gitmesi, yıldızı parlamak, talihi açılmak' (Smagulova, 2010: 14, 95).

4.50. Şevki kırılmak:

4.50.1. beti qaytuw (yüzü geri çevrilmek/ dönmek) ‘hevesi kaçmak, heyecanı kalmamak, soğumak’; “*Qanşa şarşap-şaldığıp, qanşa kisiden köñili qalıp, beti qaytsa da (...)*” (Ş, 1982: 340) ((Ne kadar yorgun argın düşse de kaç kişiye gönül koyup soğuduysa da (...))

beti qayttı ‘gönül koydu, şevk kırdı, heyecanı kalmadı’ (Kenesbayev, 1977: 117); *beti qaytuw* ‘neşesizlik ile ilgili deyimlerden’, ‘(birisinden, bir şeyden) şevki kırılmak’ (Smagulova, 2010: 41, 47).

4.50.2. jigerin qum qıluw (iradesini/ enerjisini kum etmek) ‘(birinin) cesaretini kırmak, illallah dedirtmek’; “*Küni keşe jigerin qum qılğan qarañğı şunqırğa qaytadan jetelep alıp kelgen äzäzil küştin atı ne yekenin ol kezde Yeñseptin özi de bilmeytin.*” (Ş, 1982: 355) (Daha dün cesaretini kıran karanlık çukura tekrar götüren şeytani gücün adının ne olduğunu o zaman Yensep’n kendisi de bilmezdi.)

jigerin jasıttı, jigerin qum yetti/ qıldı ‘hevesini kırdı, (birinin) hevesini kursağında bıraktı, (birinin) cesaretini kırdı’ (Kenesbayev, 1977: 224); *jigerin qum qıluw, jigeri qum boluw* ‘küstürmek; darılmak’; *jigeri qum boluw* ‘neşesizlik ile ilgili deyimlerden’ (Smagulova, 2010: 19, 41).

4.50.3. jüregi qaytuw (yüreği geri çekilmek/ dönmek) ‘hevesi kaçmak, heyecanı kalmamak, soğumak’; “*Birazdan beri qolına kürek ustamağandıqtan ba, jüregi qaytup qalıptı.*” (Ş, 1982: 361) (Uzun zamandır eline kürek almadığından mı ne, hevesi kalmamış.)

Bu ifadeye deyim sözlüklerinde rastlanmadığından kalıp dışı kullanım olduğu düşünülmektedir.

4.50.4. köñili qaluw (gönlü kalmak) ‘gönül koymak, hevesi kalmamak’; “*Qanşa şarşap-şaldığıp, qanşa kisiden köñili qalıp, beti qaytsa da (...)*” (Ş, 1982: 340) ((Ne kadar yorgun argın düşse de kaç kişiye gönül koyup soğuduysa da (...))

köñili qaldı/ qayttı/ suwıdı/ sındı/ jüdedi ‘gönül koymak, darılmak, soğumak’ (Kenesbayev, 1977: 278); *köñili qaluw/ qaytuw* ‘darılmak, gücenmek, kırılmak’; *köñili qaluw* ‘neşesizlik ile ilgili deyimlerden’ (Smagulova, 2010: 54, 41).

4.50.5. sağı sinuw ‘hevesi kaçmak, hevesi kalmamak, şevki kırılmak’; “*Söytip jürgende, Yeñseptin aldınan sağı sinıp qaytqan Sağınay bay (...) qudıq qazdırdı.*” (Ş, 1982: 356) ((Gel zaman git zaman Yensep’in yanından hevesi kaçarak dönen Sağınay ağa (...) kuyuz kazdırdı.))

sağı sındı ‘hevesi kaçıp üzüldü, heyecanı kalmadı, keyfi kaçtı’ (Kenesbayev, 1977: 378); *sağı sinuw* ‘neşesizlik ile ilgili deyimlerden’ (Smagulova, 2010: 41).

4.50.6. tawı sağıluw (dağı parçalanmak) ‘şevki kırılmak, hevesi kalmamak’; “*Biraq qudıqtı qazıp bitirgende ön-boyındağı küş-quwatı tügel sarqılğanday bop, jer astına yendi bettemestey tawı sağıluw sıqsa da (...)*” (Ş, 1982: 355) ((Ama kuyuyu kazıp bitirdiğinde tüm gücü kuvveti tükenmişçesine yer altına bir daha inmeyecekmiş gibi şevki kırılarak çıksa da (...))

tawı sağıluw ‘neşesizlik ile ilgili deyimlerden’ (Smagulova, 2010: 42). Bu deyim Edebî Kazak Dilinin Sözlüğü’nde *beti qaytuw* ve *sağı sinuw* deyimleriyle aynı anlamda verilmiştir (QÄTS-15, 2011: 189).

4.51. Tahrip etmek:

4.51.1. jermen jeksen qıluw ‘yerle yeksan etmek’; “*Osı bir zulmattın sur jebesindey oqıs sawal (...) balğın kökirektin barşa balawsasın japıra jaypap, jermen jeksen qıp ketken-di.*” (Ş, 1982: 348) ((Bu felaketin gri oku gibi soru (...) gencecik bedeninin tüm tazeliğini ezerek yerle bir etmişti.))

jermen jeksen qıldı/ yetti ‘yerle bir etti, tahrip etti, yerle yeksan etti, taş taş üstünde bırakmadı’ (Kenesbayev, 1977: 201).

4.52. Tahmin etmek:

4.52.1. sırttay ton pişüw (dışarıdan/ uzaktan don biçmek) ‘fikir yürütmek, tahmin etmek’; “*Baysal baydıñ báygege ne tiğetinine sırttay ton pişti.*” (Ş, 1982: 332) (Baysal ağanın yarış ödülü olarak nede karar vereceğini tahmin etti.)

sırttan/ sırtınan ton pişti ‘kesin bir şey bilmeden sadece tahminlerde bulundu, yaklaşık olarak değerlendirdi’ (Kenesbayev, 1977: 481); *sırtınan ton pişüw* ‘tahminde bulunmak, tahmin yürütmek’ (Smagulova, 2010: 61).

4.53. Tehdit:

4.53.1. qır körsetüw ‘gözdağı vermek, yıldırmaq; cephe almak’; “*Keybirewleri qır körsetkendey, tup-tuwra bunıñ awlınıñ kök jelkesine jete berip (...)*” (Ş, 1982: 355-356) ((Bazıları cephe almışçasına tam da bunun köyünün yanına varır varmaz (...))

qır körsetti ‘gözdağı verdi, cephe aldı’ (Kenesbayev, 1977: 376).

4.53.2. qoqan-loqı ‘gözdağı verme, gözünü korkutma, korku salma, korku verme’; “*Bastapqı kezde Yeñsep onday-oday qoqan-loqıǵa mıyıǵınan küldi.*” (Ş, 1982: 356) (İlk başlarda Yensep, böyle gözdağı vermelere bıyık altından güldü.)

qoqan-loqı jasadı/ körsetti ‘gözdağı verdi, tehdit etti, gıyaben korku saldı’ (Kenesbayev, 1977: 342); *qoqan-loqı körsetüw/ jasaw* ‘rahat bırakmamak/ vermemek, tedirgin etmek’ (Smagulova, 2010: 27).

4.54. Terlemek:

4.54.1. qara ter juwuw (kara ter yıkamak) ‘kan ter içinde kalmak’; “*Yeñseptiñ öne boyın qara ter juwdı.*” (Ş, 1982: 355) (Yensep’in tüm vücudu kan ter içinde kaldı.)

qara ter boluw ‘kan ter içinde kalmak’ (Smagulova, 2010: 69). Deyim sözlüklerinde *qara ter juwuw* deyimine rastlanmadığından, kalıp dışı kullanım olduğu düşünülmektedir.

4.55. Uyumak:

4.55.1. köz şırımın aluw ‘kısa bir süre uyumak, kestirmek, şekerleme yapmak’; “*(...) köz şırımın alǵan suwıt jürğiniñ tañ uyqısındañım tım tätti, tım qısqa boldı.*” (Ş, 1982: 342) ((...) şekerleme yapan aceleci yolcunun seher vaktindeki uykusu gibi son derece tatlı, son derece kısa oldu.)

közdiñ/ köz/ köziniñ şırımın aldı, közin ildirdi, közi ilindi ‘kısa bir süre uyudu, şekerleme yaptı’ (Kenesbayev, 1977: 255); *köz şırımın aluw* ‘uyumak’ (Smagulova, 2010: 70).

4.56. Uyumamak:

4.56.1. kirpigi ilinbew ‘gözüne uyku girmemek, sabahı etmek/ bulmak’; “*Yeñseptiñ qudıq qazuwǵa kirisetin küni tüni boyı kirpigi ilinbedi.*” (Ş, 1982: 361) (Yensep’in kuyu kazmaya başlayacağı günün gecesi gözüne uyku girmedi.)

kirpik qaqqadı/ ilmedi ‘uyumadı, gözüne uyku girmedi’ (Kenesbayev, 1977: 297); *közi ilinbew* ‘uyumamak’ (Smagulova, 2010: 70).

4.56.2. uyqısı şayday aşılıw ‘uykusu kaçmak’; “*(...) biraq uyqısı şayday aşılıp, kirpigi ilinbey-aq qoydı.*” (Ş, 1982: 363) ((...) ama uykusu kaçıp sabahı etti.)

közi/ uyqısı şayday aşıldı ‘uykusu kaçtı’ (Kenesbayev, 1977: 265).

4.57. Ümitsizleşmek:

4.57.1. küder üzüw (ümidini koparmak) ‘ümidini kaybetmek, umudunu kesmek, vazgeçmek’; “*Buringı küder üzdirip barıp bir soğatın siyrek qolqaşı tam-tumdap birjola qurıdı.*” (Ş, 1982: 358) (Eskiden ümidini kaybettirdikten sonra bir uğrayan nadir talipler azala azala tamamen yok oldu.)

küder/ ümit üzdi ‘ümit kesti’ (Kenesbayev, 1977: 287).

4.58. Üzölmek:

4.58.1. janın jegi qurttay jew (canını kurt gibi yemek) ‘içini kurt yemek/ kemirmek, içi içini yemek’; “*Künine äldeneşe ret tirşiliktij talay-talay jum-jumın şarlap qaytatın qanğıma oyi sol janın jegi qurttay jep jatqan derttiş türin tüstep, atın atawğa kelgende tayqıp şığa keledi.*” (Ş, 1982: 361) (Günde defalarca hayatı köşe bucak dolaşıp gelen gezgin aklı, içini kurt gibi kemiren derdin ne olduğunu tam olarak kestirmeye gelince kaypaklık yapıyor.)

jandı/ janın jегidey jedi, janın jedi, jegi jedi ‘dertlendi, üzüntüye kapıldı, içini kurt yedi’ (Kenesbayev, 1977: 182).

4.58.2. qabağı tüsüw (kaş kemeri düşmek) ‘üzölmek, yüzü düşmek, somurtmak’; “*(...) keşeli beri suw qıyırşıq köbeyip qaytadan qabağı tüsip ketti.*” (Ş, 1982: 362) ((...) dünden beri nemli çakıl taşlar çoğalınca tekrar yüzü düştü.)

qabağı salbıradı/ salındı/ sındı, qabağın saldı ‘neşesi kaçtı, morali bozuldu’ (Kenesbayev, 1977: 300); *qabağı salbıraw* ‘neşesizlik ile ilgili deyimlerden’ (Smagulova, 2010: 41). Eserde geçen *qabağı tüsüw* ifadesi, edebî eserlerde yaygın kullanıma sahip ve deyim özellikleri gösteren bir ifadedir.

4.59. Vazgeçmemek:

4.59.1. qol üzbew (el koparmamak/ kesmemek) ‘el çekmemek, vazgeçmemek, ilgisini kesmemek’; “*Adamnıñ yesinen qanşa tañanımın, yesirik dämeden qol üzbey, ilğiy äldenege tırmısıp, aram ter bolıp jüretini sondıqtan şığar.*” (Ş, 1982: 340) (İnsan her ne kadar aklını kaybetse de, arzularından vazgeçmeyip daima bir şey uğruna çalışıp çabalaması bundan dolayı olsa gerek.)

qol üzdi ‘uzak kaldı, bir şeyin dışında kaldı, ilgisini kesti’ (Kenesbayev, 1977: 346).

4.60. Yararlanamamak:

4.60.1. opa tappaw (hayır/ vefa bulmamak) ‘hayır görmemek, (bir şey) yararlı olmamak’; “*Şalqar dävletke keneltpeşe de bala-şağasının qarnın aşırpağan ata käsipten qol üzgennen opa tapqan ol joq.*” (Ş, 1982: 339) (Büyük servete gark etmese de çoluk çocuğunun karnını doyuran ataların mesleğinden vazgeçmekten hayır görmedi.)

Kenesbayev (1977: 418), *opa bermeydi/ qılmaydı/ körmeydi/ tappaydı* deyimlerinin eskimiş deyimler olduğunu belirterek ‘kutlu olmaz, hayırlı olmaz, iyilik getirmez’ anlamlarını vermiştir.

4.61. Yenmek:

4.61.1. sözden jıgıp ketüw (sözden yıkıp geçmek) ‘sözlü tartışmada yenmek, ağzının payını vermek’; “*Yenşep äkesiniñ birewmen ker-mär söylesip jatqanın äli körgen yemes, biraq pälenşekenđi, tügenşeken sözden jıgıp ketipti degendi talay yestigen.*” (Ş, 1982: 337) (Yenşep, babasının birisiyle tartıştığını hâlâ görmüş değil, ama filanca falancanın ağzının payını vermiş dediklerini defalarca duymuştu.)

Deyim sözlüklerinde rastlanmayan bu ifade, edebî eserlerde yaygın kullanıma sahip ve deyim özellikleri taşıyan bir ifadedir.

4.62. Yorulmak

4.62.1. közi qarawıtıw ‘göz/ gözleri kararmak’; “*Yeñsep közi qarawıtıp otıra ketti.*” (Ş, 1982: 365) (Yensep, gözleri kararır otururverdi.)

közi qarawıtı ‘çok yoruldu, başı dönerek gözleri görmez oldu’ (Kenesbayev, 1977: 261).

4.63. Yemin etmek:

4.63.1. ant-suw işüw (ant suyu içmek) ‘ant içmek, yemin etmek’; “*(...) yendiğäri munday istiñ mañınan jürmewge iştey ant-suw işedi.*” (Ş, 1982: 354) ((...) bundan böyle bu tür işin yanından bile geçmemeye ant içer.)

ant-suw/ qasam işti, ant berdi/ işti/ yetti, ant qostı, ant suwın işisti ‘söz verdi, yemin etti, ant içti’ (Kenesbayev, 1977: 41).

4.64. Zaman:

4.64.1. közdi aşıp-jumğanşa ‘göz açıp kapayınca kadar, kaşla göz arasında’; “*Yeñsep jaña ğana özimen qoştasıp, közdi aşıp-jumğanşa anaday jerge uzap ketken Baysaldıñ soñınan qızır körgendey qarap qalıptı.*” (Ş, 1982: 360) (Yensep az önce kendisiyle vedalaşıp göz açıp kapayınca kadar epey bir yere uzaklaşmış olan Baysal’ın arkasından Hızır görmüşçesine bakakalmış.)

közdi aşıp-jumğanşa ‘çok hızlı, kaşla göz arasında’ (Kenesbayev, 1977: 255); ‘bir iş, hareket veya durumun hızlı olup bittiğini anlatır’ (Smagulova, 2010: 105).

4.64.2. qas qağım ‘kaşla göz arasında’; “*Nege yekenin bilmeydi, jası ulğayğan sayın sol bir qas qağım kelte dâwren yesine tım jiyi oralıp, köz aldına däl osı qazır körıp otırğanday bäre sayrap, ap-ayqın yelesteytin bolıp jür.*” (Ş, 1982: 336) (Nedenini bilmiyor, yaşı ilerledikçe o kaşla göz arasında geçen kısacık devran aklına geliyor, her şey gözünde canlanıp açıkça görünür oluyor.)

*qas qağım*da, *qas qaqqanşa* ‘çok hızlı, göz açıp kapayınca kadar’ (Kenesbayev, 1977: 334); *qas qağım*da ‘bir iş, hareket veya durumun hızlı olup bittiğini anlatır’ (Smagulova, 2010: 105).

4.65. Zayıflık:

4.65.1. sır juqpaw (yağ bulaşmamak) ‘kilo almamak, cılız olmak; yok yoksul olmak’; “*Sidiğan qarıña qarap, jurt seni sır juqpağan üydiñ balası yeken deydi ğoy.*” (Ş, 1982: 356) (Çırpı gibi kollarına bakıp millet seni yok yoksul evin çocuğu sanacaklar ya.)

sır juqtırdı ‘kilo aldı, toplandı’, *sır bitpedi* ‘1. Zayıfladı, kilo kaybetti’; 2. Açlıktan nefesi koku, çok yoksul oldu.’’, *sır joq* ‘zayıf, cılız’ (Kenesbayev, 1977: 572); *sır bitpegen kedey* ‘yok yoksul, elde yok/ avuçta yok’; *sır bitpew* ‘zayıf insan ve hayvan için kullanılır’ (Smagulova, 2010: 95, 114).

4.66. Zorbalık etmek:

4.66.1. älimjettik jasaw ‘zorbalık yapmak, ezmek’; “*Äytewir ol ärkimder älimjettik jasay beretin tilik taban, jalaq bet qara bala küyinde qalıp qoyğısı kelmeydi.*” (Ş, 1982: 337) (Ne olursa olsun o, birilerinin zorbalık yaptığı kan ayaklı, aciz bir çocuk olarak kalmak istemez.)

älim jetti qıldı ‘el koydu, zorbalık yaptı, ezdi’ (Kenesbayev, 1977: 83).

4.66.2. tisin basuw (dişin basmak/ geçirmek) ‘ezmek, baskı yapmak, diş geçirmek’; “*Sol saqalın qazanğa malıp, astı özi sanap salatın Sağınay sarañ Yeñsepke tisin qattı bassa kerek.*” (Ş, 1982: 356) (İşte o, sakalını kazana batıra batıra yiyecekleri kendisi sayarak koyan pinti Sağınay, Yensep’e iyice baskı yapsa gerek.)

azuw tisin basuw/ baturuw (azı dişini basmak/ batırmak) ‘zorbalık etmek, ezmek, diş geçirmek’ (Smagulova, 2010: 25). Deyim sözlüklerinde rastlanmayan *tisin basuw* ifadesinin kalıp dışı bir kullanım olduğu görülmektedir.

4.67. Zorlanmak:

4.67.1. *janın qoyarğa jer tappaw* (canını koyacak yer bulamamak) ‘canı boğazından/ burnundan gelmek, canı burnuna gelmek’; “*Deni saw adamniñ özi janın qoyarğa jer tappadı.*” (Ş, 1982: 338) (Sağlıklı insanın bile canı burnuna geldi.)

janın qoyarğa jer tappadı ‘huzuru kaçtı, çok zorlandı; canı boğazından/ burnundan geldi’ (Kenesbayev, 1977: 187); *janın qoyarğa jer tappaw* ‘hastalıktan çok çekmek, zorlanmak’ (Smagulova, 2010: 71).

5. Sonuç

“Dipsiz Derinlik” uzun hikâyesinde yer alan deyimlerin incelendiği bu çalışmada elde edilen sonuçları şöyle sıralamak mümkündür:

Eserde çok sayıda deyimler kullanılarak daha etkili ve zengin bir anlatım tekniğine başvurulduğu görülmüştür. Tespit edilen 110 deyim kavram alanlarına göre 67 alt başlıkta ele alınmıştır.

Eserde, deyimleri hatırlatan bazı ifadelerin deyim olup olmadığına dikkat çekilmiştir. Kazak Türkçesi ile ilgili başlıca deyim sözlüklerindeki deyimlerle karşılaştırılarak benzerlikleri dikkate alınmıştır. Bu şekilde birçok ifadenin yazara özgü, kalıp dışı kullanımlar olduğu tespit edilmiştir. Bunlar: *yetek-jeñi döngeleniw* (etek yeni yuvarlanmak) ‘dibi görünmek, dibine gelmek/ inmek’; *pätüwa tabuw* (fetva bulmak) ‘başarmak, kazanmak, elde etmek’; *pätüwa tappaw* (fetva bulmamak) ‘dikiş tutturamamak, sonunu getirememek’; *yeti şimirikpew* ‘aldırış etmemek, istifini bozmamak, orali olmamak’; *yetegi qanamaw* (eteği kanamamak) ‘(kadın için) hiç doğum yapmamak’; *köñiline oy qaşuw* (gönlüne düşünce kaçmak) ‘gönlünden geçirmek/ geçmek’; *tizgin tüzew* (dizgin düzmek) ‘gitmek, yönelmek’; *yezüwine külki jügirüw* (dudaklarında gülücük koşturmak) ‘dudaklarına gülümseme konmak, gülmek’; *kökiregi alıp uşuw* ‘yüreği çarpmak/ gümbür gümbür atmak, yüreği yerinden oynamak’; *közine süyeldey qadaluw* (gözüne siğil gibi saplanmak/ batmak) ‘varlığı rahatsız etmek, göze batmak, istenmemek’; *däwren quruw* ‘devlet sürmek, keyfini çıkarmak/ sürmek, tadını/ zevkini çıkarmak’; *jüregi qaytuw* (yüreği geri çekilmek/ dönmek) ‘hevesi kaçmak, heyecanı kalmamak, soğumak’; *qara ter juwuw* (kara ter yıkamak) ‘kan ter içinde kalmak’; *tisin basuw* (dişin basmak/ geçirmek) ‘ezmek, baskı yapmak, diş geçirmek’ ifadeleridir. Sözlüklerde kayıtlı deyimlere benzerlikleriyle dikkat çeken bu sözler, aynı zamanda yazarın özgün ifadeleri niteliğindedirler. Kalıp dışı kullanım olmalarına rağmen gerek yapı gerekse anlam bakımından deyim özellikleri taşımalarından dolayı deyim olarak ele alınması uygun görülmüştür.

Eserde geçen bazı ifadelerin deyim sözlüklerinde yer almadığı, ama deyim özelliği taşıdığı tespit edilmiştir. Bu ifadelerin edebî eserlerde yaygın bir şekilde kullanıldığı da bilinmektedir. Gerek yapı gerekse anlam bakımından ele alınınca deyim olarak nitelendirilmesinin doğru olacağı kanaatine varılan ifadeler şunlardır: *közine jas kelüw* (gözünden yaş gelmek) ‘gözleri dolmak/ dolu dolu olmak/ nemlenmek’; *jüregi oynaşuw* (yüreği oynamak) ‘yüreği hop etmek/ hoplamak, yüreği yerinden oynamak’; *közge türtse körinbes qara tünek* (göze dürtse görünmez koyu karanlık) ‘kör karanlık, zifiri karanlık’; *aydını asuw* ‘ün kazanmak, ünlü olmak’; *jer-kökke sıymaw* ‘yere göğe sığmamak, aşırı ölçüde sevinmek, içi içine sığmamak’; *jüregin quwanış kernew* (yüreğini sevinç kaplamak) ‘içi içine sığmamak, kabına sığmamak’; *köñiline jel bitüw* ‘moral bulmak, kendine güveni artmak, yüreklenmek’; *qabağı tüsüw* (kaş kemeri düşmek) ‘üzülmek, yüzü düşmek, somurtmak’; *sözden jığıp ketüw* (sözden yıkıp geçmek) ‘sözlü tartışmada yenmek, ağzının payını vermek’.

Kazak edebiyatının belli başlı yazarlarından biri olan Kekilbayev’in diğer eserlerinde de yer alan deyimler ve kalıp dışı kullanımlar tespit edilerek dil ve halk bilimi açısından ayrıntılı

çalışmaların yapılması, çağdaş Türk lehçeleri alanındaki araştırmalara büyük katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Kısaltmalar

<i>din.</i>	dinî terim
<i>etn.</i>	etnografya terimi
QÄTS-8, 10, 11, 12, 15	<i>Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi</i> (Edebî Kazak Dilinin Sözlüğü), 8, 10, 11, 12, 15. ciltler
<i>mec.</i>	mecaz
Ş	<i>Şıñıraw. Roman jäne Povester.</i> (Dipsiz Derinlik. Roman ve Uzun Hikâyeler)

Kaynakça

- Aksoy, Ö. A. (1993). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*. İstanbul: İnkılâp Yay.
- Amantay, D. (2015). "Şıñıraw" – Adamzattıñ Qazaq Somdağan Soñğı Anızı. Erişim adresi: <https://abai.kz/post/43046>
- Atmaca, E. (2009). Kazak Türkçesinde "Göz" Organ İsmiyle Kurulmuş Deyimlerin Yapı ve Anlam Özellikleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 9, S. 2, s. 19-35.
- Äbiş Kekilbayulı. Erişim adresi: <https://adebiportal.kz/kz/authors/view/3352>
- Iskakov, A. ve Veli, N. (ed.) (2011). *Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi, On Bes Tomdıq*. C. VIII, X, XI, XII, XV. Almatı: Til Bilimi İnstitutı.
- İbragim, D. (2010). Modern Kazak Edebiyatının Temsilcisi Abiş Kekilbayev'in Hayatı ve Eserleri Üzerine. *Turkish Studies*, 5/2, s. 1121-1145.
- Kaliyev, G. ve Bolganbayev, A. (2006). *Qazirgi Qazaq Tiliniñ Leksikologiyası men Frazologiyası*. 3. Baskı, Almatı: Sözdik-Slovar'.
- Kekilbayev, A. (1982). *Şıñıraw. Roman jäne Povester*. Almatı: "Jazuvşı" Baspası.
- Kenesbayev, İ. (1977). *Qazaq Tiliniñ Frazologiyalıq Sözdigi*. Almatı: Qazaq SSR-niñ "Gılım" Baspası.
- Korkmaz, Z. (1996). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Smagulova, G. (2010). *Mağınalas Frazologizmder Sözdigi*. 2. Baskı, Almatı: Yeltanım Baspası.
- Yurtbaşı, M. (2012). *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Excellence Publishing.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 - Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.